Тыванская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Байыр чедирген телеграммалар

ЧАЗАКТЫҢ ДӘӘДИ ЧЕРГЕЛИГ ТЕЛЕГРАММАЗЫ

КЫЗЫЛ, ТЫВА, ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИ ШЕРИГ-ООЛ ДИЗИЖИКОВИЧ ООРЖАККА

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикович!

Бот-догуннаан Тыванын Президентизиниң шилилгелиг демократтыг соңгулдаларының үезинде бүзүрелдиг тиилелгенер-биле холбаштыр чүректиң ханызындан Силерге байыр чедирип тур мен. Дәәди удуртукчу албан-хүлээлгеге Силериң соңгутканыңар Тывага болгаш Россия Федерациязынга амыдыралды чаартырынче угланган үндезин реформаларны чорударынга идиглиг болур дээрзинге бүзүрээр мен.

Силерге болгаш Силериң чоок кижилериңерге кадыкшылды болгаш чаагай чорукту күзедим.

Россия Федерациязының Президентизи Б. ЕЛЬЦИН.

КЫЗЫЛ, ТЫВА, ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИ ШЕРИГ-ООЛ ДИЗИЖИКОВИЧ ООРЖАККА

Тыва Республиканың Президентизинге соңгуттурганыңар-биле холбаштыр Силерге чүректиң ханызындан изиг байырны чедирип, тыва улустуң чаагай чоруунга, а ол ышкаш Моолдуң база Тыва Республиканың улустарының аразынга найыралды болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылганы хөгжүдеринге бараан болур кылдыр Силериң харыысалгалыг ажыл-чорудулганарга эң-не чаагай күзээшкиннерни сагыш-сеткилдиң ханызындан илергейлеп тур мен.

Иркутск хоорайда Моолдуң чингине консулу Д. ЧИМЗДДОРЖ.

Республиканың нийтилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 56 (14780) 1992 чылдың март 21, суббота

Чагыдар өртээ 10 көп. Садар өртээ 50 көп.

ЧОННУҢ СОЦИАЛ КАМГАЛАЛЫНГА НЕМЕЛДЕ ХЕМЧЕГЛЕР

МОСКВА, март 18. (РосИТА-СЧТА-ның парламент корр. Галина Винницкая). «Дараазында айларда өртектер ам-даа өзер деп чүвеге үндезиннер бар. Ынчангаш чоннуң социал камгалалының талазы-биле немелде хемчеглерни ажылдап кылыры чугула боон келген» — деп, Россия чазааның даргазының оралакчызы Александр Шохин медеглээн. Ол хүн Россия парламентизинин сессиязынга чүве чугаалаваш, ол ийиги кварталдан эгелеп чүрттүн девискээрлериниң аайы-биле үе-чадалап күш-ажыл төлевириниң эң адаккы чаа хемчээлин 750 рубль чедирерин чазак эргежок чугула деп санап турарын дыңнаткан.

Кадык камгалалында, өөредилгеде, эртемде болгаш бюджет акшаландырыышкынында өске-даа бүдүрүлгениң эвес адырларда күш-ажыл төлевириниде байдалга чазактың онза дүвүрелди илередип турарын оралакчы премьер айтып-шаан, моон соңгаар өй-өйлеп айттынган адырларның тариф ставкаларын болгаш шалынарын материалдыг бүдүрүлгеге күш-ажыл төлевириниң өзүлдезин база акша үнезинин кудулаашкынын барымдаалап, эде көөрүн айткан. Ол чүл дээрге күш-ажыл төлевирин өртектер өзүлдезинден 30—40 хуу кудулавас ындыг болурун чедип алыры-дыр. Өртектериң турумчуп кээри болгаш бараан рынокунда байдалдың дүүшкек апаары-биле чергелештир экономиканың бюджет секторунуң ажылдакчыларының орулгаларының дөрт индексациязын киирери чадавас.

Апрель айдан эгелеп өг-бүледе уруг бүрүзүнге дузаламчыга немелде 150 рубль хемчээлдиг төлевирин доктаадырын көрүп турар. Сургуулдарга болгаш студентилерге стипендияларга компенсация төделгелерин, чемненирингe немелдени, Россия Федерациязының Кадык камгалал министерствозунуң сүт кухняларынга уруглар чеминин өртээнин аартаарынга компенсацияны киирерин көрген.

Күрүне пенсияларының дугайында хоолуну долу хемчээлге киирерин 1992 чылдын июль 1-ден деп турганының орунунга, май 1-ден киирерин чазак бодап турар. Оон-биле чергелештир пенсия назылыг кижилериң хереглеп байдалының онзагай талаларын барымдаалап көргеш, чазак пенсия хемчээлин күш-ажыл төлевириниң адаккы хемчээлинден хамаарылгалыг болурун чугула эвес деп санап, оон орнунга пенсияларның эң адаккы хемчээлин санаарда, чоннуң ол категориязының чүрттаар (физиологтуг) эн кудуку хемчээлин удуртулга болдуларын саналдап турар. Ындыг чорук, Александр Шохинниң айтканы-биле, пенсионерлеринин социал деткимчезин дүрген болгаш таарыштынычал боттандырар арганы бээр. Кылдыган санаашкыннардан алгаш көөрге, пенсияларның адаккы хемчээли айда 650 рубль деңнелге тургуступар апаар.

Россия Федерациязында 1991 чылдын төнчүзүнде, 1992 чылдын эгезинде чоннуң ажыл-биле хандыртынганының талазы-биле чаа хевирлиг байдал тургустунган. Чер болганда ажылдакчыларның кызыллыр чоруу чоруп турар, ол экономиканың күрүне секторунуң бүдүрүлге адырларында эң улуг.

Бүрүткелде кирген ажыл чоктарының саны 1991 чылдың июльдан 1992 чылдың февральга чедир дөрт катап өскен болгаш 70 мун кижи чоокшулаан. 1992 чылдың январьда ажыл чок дээш дузаламчыга ап турарларының саны 12 мундан 18 мун четкен. Чамдык девискээрлерге байдал моондаа бергеден болуруп оралакчы премьер айткан. Моон-биле холбаштыр чазак «Ажылды болгаш шалының (орулгазын) чидирген база доктааткан чурум өзугаар ажыл чок деп санаткан хамаатыларның социал камгалалының талазыбиле хемчеглер дугайында» Россия Президентизинин Чарлыын белеткээн. Чоокку үеде Дәәди Советке «Чурттакчы чоннуң ажыл-биле хандыртынавының күрүне фондузун 1992 чылда хевирлеп тургузарының чурумунуң дугайында» доктаалдың төлевилелин болгаш айттынган фонд дугайында дүрүмүн киирип кээр.

ААЛДАН КЕЛИР

Кызыл хоорайда өөренип турар студентилерниң, сургуулдарның социал камгалалыңче, оларның амыдыралын өөренип көрүп, дуза көргүзеринче, аъш-чем-биле хандырарынче кичээнгейни районнар сөөлгү үеде салып эгелээн болгаш дес-зараалаштыр кээп турар. Бай-Тайга районнуң удуртукчулары март 23-те Кызылга чедип келгеш, дээди, ортумак өөредилге черлериниң студентилери, сургуулдары-биле ужуражырлар.

Улус депутаттарының Бай-Тайга район Советиниң күүскомунуң удуртукчу даргалары, культура килдизиниң ажылдакчылары Бай-Тайга чурттуг студентилер-биле ужуражылга кежээзин март 25-те республиканың Улусчу чогаадылга бажыңынга эрттирер. Чыылганнар-биле ужуражып чугаалашкан соонда, аъш-чем аймаан чиик өртектерге садып, чамдык дузаны көргүзер. Ол ышкаш районнуң боттывынгыр артистери солун, байлак программалыг концертти база бараалгадыр. Бай-Тайга райкүүскомунуң чамдык төлээлери Кызылга келгеш, студентилериң дамзызын тургускан.

Районнар бүрүзүнүң боттарының өөренип турар студентилеринге, сургуулдарынга рынок үезиниң берге байдалында аъш-чем болгаш акша-төгерик-биле дузалап турарынга өөрүүр апаар. Ынчанмас болза, аъш-чем, чунар-бажың, баш таартыр чер, кино, концерт, орук өртээ хемчээл чок өскен. Ынчангаш студентилерге бүгү талалыг дуза херек. Бай-Тайгажылларның соон дарый кайы районнуң келири амдыызында билдинмес. Оон-тогдаалыг, аъш-чемниг аалдан келир Бай-Тайга районнуң төлээлери ол чер чурттуг студентилер мавап турар.

Сарыг-оол КУУЛАР.

Тыва Республиканың Президентизи-биле ужуражылга

Тыва Республиканың бирги Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле республика солуннарының, телевидениенин, радионуң журналистериниң ужуражылгазы дүүн болуп эрткен.

Шериг-оол Дизижикович Ооржак Президентиге соңгуткан соонда, дораа-ла республиканың экономиказын хөгжүдеринге, ажылчы чоннуң үлетпүр, аъш-чем бараннары-биле хандырылгазынга хамаарышкан чугула айтырыгларны шиитпирлээри-биле кыска хуусаалыг аян-чорукту Москваже кылгаш келген. Тыва Республиканың оралакчы президентизи А. А. Мельников, республиканың экономика талазы-биле күрүне комитединиң даргазы В. Б. Салчак, республиканың көдээ ажылагый министринин хүлээгезин күүседип турар В. О. Оюн оон-биле кады чораан.

Президент Москвага чораанының кол сорулгаларын, кандыг айтырыгларны шиитпирлеп алганын журналистерге таныштырган, Республиканың үлетпүрүнүң, тудуунуң, көдээ ажыл-агыйының болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының чогумчалыг ажылдаарынга акша-көпеек айтырыы бергеде келген, оны шиитпирлеп, чогуур удуртур черлер-биле дугуржуп алыры кол сорулга турган.

Ону дугуржуп чугаалажып алыры-биле Россия Федерациязының оралакчы президентизи А. В. Руцкойга, Россия Федерациязының чазааның Даргазының оралакчылары А. Н. Шохинге, В. А. Махарадзеге, Россия Федерациязының көдээ ажылагый министри В. Н. Хлыстунга болгаш өске-даа удуртукчуларга ужуражканын дыңнаткан. Бо даргаларның кайызынга-даа алыышкынынга баарга. Тывэ-ның төлээлекчилерин хүндүткелдиг-биле хүлээп алган. Тыва Республиканың бирги Президентизинге соңгутканы дээш Ш. Д. Ооржакка изиг байырны чедирип, бо улуг албан-дужаалга моон соңгаар чедиишкиниг ажылдаарын күзээннер. Оон-биле чергелештир олар Тывага президент соңгулдалары чогуур деңнелге эрткенин демдеглээш, республиканың хөй националды ажылчы чоннуң чазактың ажыл-чорудулгазын бир эп-сеткилдиг деткип, амыдыралга чаартылгалар, реформаны боттандырар дээш туржуп турарын, политиктиг болгаш хөй-ниити организацияларының, чоннуң үгаан-бодалының сырый каттыжыышкынын соңгулдаларның түңнелдери көргүскенин айытканнар.

Чугаалажыышкыннар ны ң түңнелинде даргалар Тываның байдалын кичээнгейлиг дыңнап, өөренип көрүп турган, республикага боттуг дузаны, деткимчени доктаамал көргүзерин аазааннар. Тываның улус ажыл-агыйынга хереглеттиниң турар акша-көпеекти Россия Федерациязының бар арганарын, курлавырларын ажыглап турган, түскайлап бээр. Банкыдан чээли алырын, часкы хову ажылдарынга хереглеттинер курлавыр кезектерни, кыварчаар материалдарны, арат ажыл-агыйларга ажыглаар техниканы бээрин дугуржуп алган. Ажылчы чоннуң хереглээри үлетпүр болгаш аъш-чем бараннарын болдунар шаа биле бээри чугаалажыышкын үезинде чедип алдынган.

Нийтизи-биле Россия Федерациязының оралакчы президентизи, Россия Федерациязының чазааның Даргазының оралакчылары болгаш өске-даа удутукчулар-биле ужуражылгалар ажыктыг болганын, Тыва Республика дээш олар сагыш човап турарын, бистин ажыл-иживисти, амыдыралдывысты моон соңгаар экижиде ийиг бо бүгү тодаргай салдарны чедирерин Ш. Д. Ооржак журналистер-биле ужуражылга үезинде демдеглээн.

Ужуражылгалар үезинде Тыва Республиканың экономиказын улам хөгжүдеринге хамаарышкан айтырыгларны база чугаалашкан. Болун болу хандыртынарының чугулазын орта демдеглээш, республикага адаанын тыныжын көвүдеирин, хөмүрдашты, көдээ ажыл-агый продуктуларын болбаазырадырын чедип алыры-ның ажыктыын айытканн. Тываның улус ажыл-агыйының структуразын эде көөр дугайында чугаа база болган.

Тываның ажылчы чоннуң, ылангыя хөй уруглуг өг-бүлелеринің, пенсионерлеринің социал байдалын бүгү талалыг өөренип көөр Россия Федерациязының чазааның ажылчын бөлүү бистин республикага келир. Оон түңнелинде кандыг ажылдарны чорударын шиитпирлээри көрдүнүп турар.

Бистин бо ужуражылгаларывысты Россия Федерациязының Президентизи Б. Н. Ельцин-биле чоокку үеларде ужуражып, чугаалажырынга белеткел ажылдары кылдыр көрүп турар бис. Чүге дээрге бистин республиканың байдалын баштай Президентиниң чатыргазының адаанда турар удуртукчуларга таныштырып алырын чугула деп санап турар бис. Оон соонда Президентиниң боду-биле чугаалажыр бис деп, Ш. Д. Ооржак ужуражылганың түңнелинде дыңнаткан.

Таан-оол ХЕРТЕК.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ судалы

ВАШИНГТОН. Американың Каттышкан Штаттарының камгалал министри Ричард Чейни Израильдин камгалал министри Моше Аренске «разведка медээзин» көргүскен. Ол медээни өзугаар алырга, ракеталарга удур «Пэтриот» деп ракеталарны бүдүрериниң эң чаа америк технологиязын Израиль моон мурнунда Кыдат Улус Республикага чажыыбиле дамчыдып берген болган.

НЬЮ-ЙОРК. Ливияга хамаарыштыр кызыгаарлаар хемчеглерни ап чорудар дугайында резолюция төлевилелин Каттышкан Наңнылар Организациязының Айыл чок чорук човулелинге чугаалажып көөру-биле Англия, Франция болгаш АКШ киирген. Агаарга хөй пассажирлерлиг чораан ийи самолёттун чазылган чылагазны — Ливияның бүрүүзү, торгайлаарга, ук самолёттарны Ливияның шпионнары чазылдырган деп, АКШ, Англия, Франция карзаып турар. Моон соңгаар Ливияга самолёттарны болгаш оларның курлавыр кезектерни салдарын бүрүн хоруурун резолюция төлевилелинде айытган.

БУЭНОС-АЙРЕС. Израильдин элчин черинин бажыңы Аргентинаның найысылалы Буэнос-Айрес хоорайның мырынай төвүнге турган. Ол бажыңга чоокта саа күштүг частыышкын болган түңнелинде ол барык бүрүн үзуткаттынган. Бүстүп дүшкен бажыңның чанында турган хөй автомашиналар база үрелген болгаш орттенген. Частыышкын болган соолунде израиль элчин черинин бажыңының чоок-кавызында бажыңнар база үрелген, орттенген: аяа чер шимчээшкини болгаш ышкаш сагындыр. Баш бурунгаар саначын өзугаар алырга, он кижи өлген, чүс-аныг кижи балыгланган. Израильдин элчин черинин бажыңын палестиннер буза тевискен магатчок деп, Аргентинаның президентизи Карлос Менем медеглээн. Палестиннер ол чазылдырыышкынны кылган дээр медээни аргентин эрге-чагыргалар Израильдин президентизинден алган деп. Аргентинаның президентизи демдеглээн.

ТОКИО. Рубльдин үнезин бедилер талазы-биле Россияга дузалаар айтырыгны Японияның чазаа хөөн чок көрүп турар. Чылдагааны— ийи чүрттүн девискээр айтырыының амга чедир шиитпиолеттинмээни деп, япон чазактын тускай төлээлекчизи айыткан. Парлалга медээзин өзугаар алырга, Японияның чазаа бо айтырыг талазы-биле шиитпирни амга чедир хүлээп албаан.

ЛУАНДА. Анголаза Россияның элчин черинин чанында ортумак школа ажылдап турар. Оон директорун болгаш үш башкызын олардың чүрттап турган бажыңнарындан Анголаның эрге-чагыргаларының шиитпирин өзугаар үндүр сывырыпкан. Орус ортумак школаның директору Вячеслав Ковалёвтун чугаазын өзугаар алырга, ол бажыңнарга орустар эвес, а Болгарияның хамаатылары чүрттаар ужурлуг деп, Анголаның эрге-чагырга төлээлекчилери медегдээн.

Анголаза Россияның элчин черинин чанында амгы орус ортумак школаның бажыңын Анголаның баштайгы президентизи Агостиньо Нето 70 чылдаанда совет инжилерге белек кылдыр берген турган.

ВАШИНГТОН. Хамаарышпас күрүнелер демнежилгезинин чүрттарындан бедик мергежилдиг эртемденнерни АКШ-че чалап эвилелээр дугайында айтырыгны америк конгрессин даштыкы херектер талазыбиле сенат комитединде чугаалажып эгелээн. Эрткен чылын сандарап дүшкен Совет Эвилелинин эртемденнери өске чүрттарга ажыл дилеп чеде бергеш, ол чүрттарга ядролуг чепсекти бүдүрериниге дузалай бээринин айыылы тургустунуп келген деп, америк конгрессин сенат бежигүннери сеткил дүвүрээшкин-биле демдеглээн.

СЕУЛ. Россия Федерациязының даштыкы херектер министри Андрей Козырев биле Көрей Республиканың даштыкы херектер министри Ли Сан Ок олар чугаалажыышкынар доозулган соолунде журналистерге медеглел кылган. Ийи чүрттүн даштыкы политиктиг ведомстволарының удуртукчулары чугаалажыышкынар түңнелдериге хамаарыштыр сеткил ханызындан илергейлээн. Бо чылдың сентябрьда Россия Федерациязының Президентизи Борис Ельцин Көрей Республикага албанның ийи чоруунун аайы-биле келирин министрлер дыңнаткан. Россия Федерациязының болгаш Көрей Республиканың арызында найырал болгаш кады ажылдажылга дугайында керээге ат салыры көрдүнгенин ийи чүрттарның даштыкы херектер министрлери айытканн.

ТЕЛЬ-АВИВ. Израильдин Иерусалимде хүрээзинден үнелиг чүүлдерни чепсектиг дээрбечи киржи чоокта чаа оорлап алганын хүрээ ламазы дүне көрүп каан. Оор дээрбечинин лама тударын оралдашкан. Ынчалзажок пистолет-биле чепсегленген оор дезе берген. Полицейжилер оор дээрбечнин сүрүп эгелээн, ол четтирбейн барган. Холунга тудуп чораан хааржакты дескен оор охтапкан. Хааржактын иштинге чораан эң үнелиг чүүл — алтын-биле саастап кылган кижиал бижек болган.

ТОКИО. Премьер-министр баштаан Японияның амгы чазаа соңгукчуларының хүндүткелин болгаш бүзүрелин ылдет-не чидирип эгелээн дугайында хөй-ниитиниң санал-оналын алганының түңнелдери хереглеп турар. Хөй-ниитиниң санал-оналын алырын Эн-эйч-кей телекомпания организастаан. Премьер-министр Киити Миядзава баштаан Японияның чазаан санал-онал алыышкынынга киришкен соңгукчуларының түгле 20 хуузу деткип турар. Чазактың политиказын бүрүү шаап турарларының саны бо чылдың мартта 60 хуу чедир ковуган.

(РосИТА-СЧТА).

«Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи» хүндүлүг атты И. И. Лопсанга, Н. К. Наксылга тыпсыр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДӘӘДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Театр уран чүүлүнүң талазы-биле ачы-хавыяазы дээш «Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи» хүндүлүг атты **тыпсыры болза:**

Ирина Ивановна **Лопсанга** — Тываның В. Көк-оол аттыг хөгжүмшүн театрының кол режиссёру;

Надежда Кууларовна **Наксылга** — Тываның В. Көк-оол аттыг хөгжүмшүн театрының артизи.

Тыва Республиканың Дәәди Советиниң Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1992 чылдың март 12.

Тыва АССР-ниң Дәәди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле культура ажылдакчыларын шаннаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДӘӘДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫЫ

Культура албан черлеринге хөй чылларда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва АССР-ниң Дәәди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле **шаннаары болза:**

Энгин-оол Айдынович **Монгушту** — «Тыва тудуг» девискээр-тудуг каттыжыышкынының клувунуң директору;

Алдын-оол Саинович **Саттыы** — Тыва Республиканың Культура министерствозунуң контроль-ревизия килдизинин начальниги;

Ачиймаа Салчаковна **Таргынны** — Бай-Тайга районнуң төп библиотеказының улуг библиотекары.

Тыва Республиканың Дәәди Советиниң Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1992 чылдың март 13.

Тыва АССР-ниң Дәәди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле Д. Л. Ондарны, Ю. Н. Хлыбовту, С. Ч. Кууларны шаннаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДӘӘДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫЫ

Республиканың улус ажыл-агыйынга хөй чылларда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш Тыва АССР-ниң Дәәди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле **шаннаары болза:**

Сорулга Чамыянович **Кууларны** — Тыва Республиканың Дәәди Советиниң Секретариатының кол специализи;

Дыртый-оол Лодайович **Ондарны** — К. Маркс аттыг совхозтуң специализи, Сүт-Хөл район;

Юрий Николаевич **Хлыбовту** — Тыва Республиканың Экономика талазы-биле күрүне комитединиң даргазының оралакчызы.

Тыва Республиканың Дәәди Советиниң Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1992 чылдың март 12.

«Тыва АССР-ниң эртеминиң алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДӘӘДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫЫ

Эртем-педагогика ажыл-чорудулгазының болгаш кадрлар белеткелинин талазы-биле ачы-хавыяазы дээш «Тыва АССР-ниң эртеминиң алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты **тыпсыры болза:**

Валерий Григорьевич **Бедяевке** — Россия Федерациязының ИХМ-ниң Истелгениң дээди школазының кеземче эрге-хоолуг кафедразының начальниги;

Юрий Петрович **Еременкога** — Россия Федерациязының ИХМ-ниң Истелгениң Дээди школазының эртем ажылының талазы-биле начальнигиниң оралакчызы;

Александр Александрович **Закатовка** — Россия Федерациязының ИХМ-ниң Истелгениң дээди школазының криминалистика кафедразының начальниги;

Доржу Сенгилович **Кууларга** — күрүненин Кызылда педагогика институтунуң тыва дыл болгаш литература кафедразының доцентизи.

Тыва Республиканың Дәәди Советиниң Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1992 чылдың март 13.

«Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДӘӘДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫЫ

Культура талазы-биле ачы-хавыяазы дээш «Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты **тыпсыры болза:**

Людмила Владимировна **Волошинага** — Тываның В. Көк-оол аттыг хөгжүмшүн театрының гримёру;

Лира Данриевна **Даниловага** — Улан-Удэниң хореография училищеазының концертмейстери, хөгжүм башкызы;

Екатерина Маркеловна **Наваожыыхка** — Кызыл хоорайның төпчүткен библиотека системазының директору;

Галина Николаевна **Родинага** — Чөөн Сибирьниң күрүненин культура институтунуң культура-чырыдыышкын ажылының факультетиниң бот-оөредилге салбырының деканы;

Борис Салчакович **Чамбытка** — улус депутаттарының Бай-Тайга район Советиниң күүсөмунуң культура килдизинин улуг методизи.

Тыва Республиканың Дәәди Советиниң Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1992 чылдың март 12.

Тыва АССР-ниң Дәәди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле Россия Федерациязының ИХМ-ниң Истелгениң дээди школазын шаннаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДӘӘДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫЫ

Республиканың иштики херектер органнарынга мергежилдиг кадрларны белеткээринге школа коллективиниң киргген улуг үлүг дээш Россия Федерациязының ИХМ-ниң Истелгениң дээди школазын Тыва АССР-ниң Дәәди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаннаар.

Тыва Республиканың Дәәди Советиниң Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1992 чылдың март 13.

Тыва АССР-ниң Дәәди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле Л. М. Репкинни, А. Р. Тоцкийни шаннаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДӘӘДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫЫ

Республиканың иштики херектер органнарынга мергежилдиг кадрларны белеткээр талазы-биле хөй чылларда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва АССР-ниң Дәәди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле **шаннаары болза:**

Леонид Михайлович **Репкизни** — Россия Федерациязының ИХМ-ниң Истелгениң дээди школазының эксперт-криминалистер белеткээр факультединиң начальниги;

Анатолий Романович **Тоцкийни** — Россия Федерациязының ИХМ-ниң Истелгениң дээди школазының начальнигинин оралакчызы.

Тыва Республиканың Дәәди Советиниң Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1992 чылдың март 13.

«Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи» хүндүлүг атты Д. Н. Оюнга, Б. М. Чикчитке тыпсыр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДӘӘДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫЫ

Санитар-эпидемиология хөрээн хөгжүдеринге болгаш сайзырангайжыдарынга ачы-хавыяазы дээш «Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи» хүндүлүг атты **тыпсыры болза:**

Дыртыына Намдаковна **Оюнга** — күрүненин санитар-эпидемиология хайгаарының Кызыл хоорайда төвүнүң эпидемиология килдизинин эргелекчизи;

Биченей Монгушевна **Чикчитке** — күрүненин санитар-эпидемиология хайгаарының Барыын-Хемчик районда төвүнүң кол эмчизи.

Тыва Республиканың Дәәди Советиниң Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.

Кызыл хоорай.
1992 чылдың март 12.

Советтер: оларның шиитпирлээр айтырыглары

ЧҮГЛЕ БОТТАРЫВЫСТАН ХАМААРЖЫР

Чаа-Хөл район тургустунгандан бээр чүгле ийи ай эрткен. Бо үениң дургузунда чаа районда эвээш эвес чүүлдер кылдыңган, ам-даа шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар хөй. Чаа-Хөл райкүүскомунуң даргазы К. Д. Биче-оолга бистиң корреспондентивис ужурашкаш, элээн каш айтырыгларны салган.

— Чаа тургустунган районда байдалдың дугайында солуннуң номчукчуларынга таныштырып көрүңерем, Камбаа Дамчатович.

— Чаа район тургустунган эвес, үжен чыл эрткенде, Чаа-Хөл район катап тургустунган деп чугаалаар болаан мен. Чаа-Хөл районну катап тургузар дугайында Чаа-Хөл, Ак-Туруг, Кызыл-Даг көдээ Советтериниң чурттакчыларының эгелээшкинин болгаш дилээн рынок экономиказыче шилчип турар бо берге үеде улуг деткимчени көргүзүп шиитпирлээн Тыва Республиканың улус депутаттарынга, чазак кежигүнперинге, Министрлер Чөвүлелиниң удуртулгазынга, министерстволар болгаш ведомстволар удуртукчуларынга районнуң чурттакчыларының өмүнээзинден бо солуну дамчыштыр өөрүп четтиргенивисти илередип тур мен. Ол үеде район эргелелиниң бүгү структуразы турган болгай. Тодаргайлаарга, колхозтар, МТС, үлетпүр бүдүрүлгелери, садыг, удуг организациялары, улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының, культураның албан черлери ажылдап турган.

Районну дүжүрген соонда, үжен чыл эрткенде оон девискээринге турган ажыл-агыйлар экономика талазы-биле кошкаан, орулга чок ажылдап келген. Ол үеде ажылдап турган хоочунар ам-даа бистиң аравыста чурттап чоруурлар, олар районнуң ажыл-агыйын катап тургузар талазы-биле Советтерге дүзалап, сүмелерин киирип турарлар.

Районнуң бүгү организастыг болгаш техниктиг ажылын кылыры, Чаа-Хөл суурнуң бүдүрүлгелериниң, организацияларының одалга системазын катап тургузары-биле эгелээн. Чүге дээрге, район төвүнүң одалга системазы үреген, Республиканың министерстволарының, хандырылга организацияларының, Улуг-Хем районнуң удуртукчулары ону кылырынга биске дүрген болгаш улуг дузаны чедиргеи. «Найырал» совхозтуң, Чаа-Хөл ортумак школазының, эмнелгениң, районнуң хереглекчилер ниитилелиниң болгаш өске-даа коллективтериниң удуртукчулары, ажылчыннары одалга системазын кылырынга биче-эвес үлүүн киргеи. Ында ам-даа чедир кылдынмаан үүлдер бар.

Баштайгы үеде мындыг бергелер турган-даа болза, районну катап тургузарынга хамаарышкан айтырыгларны чогумчалыг шиитпирлээр дээш болдунар хемчегларни алган бис. Район Советиниң бирги организастыг сессиязын эрттиргеш, күүсекчи комитетти тургускан, күүскомунуң килдистериниң эргелекчилерин бадылаан. Республиканың Кадык камгалал министерствозунуң болгаш респотребсоюзтуң удуртулгазының шалыпкын ажылчорудулгазының ачызында районнуң кижи эмнелгезин, районнуң хереглекчилер ниитилелин тургузуп, организастыг ажылдарны чоруткан бис.

Амгы үеде районда чер реформазының комитеди, үндүрүг инспекциязы, чоңу ажылга хаара турар төп ажылдар турар. Чүгүла хереглеттиниер объектилерни тудар болгаш эде кылырының планын кылган, орта чарыгдаар акша-көвеектиң айтырыы шиитпирлеттиңген. Мергежилиг тудуг кадрларын белеткээри чүгүла болуп турар. Район бюджедин апрель 1-ден эгелеп Улуг-Хем райондан ангылаары көрдүнген.

Кыска үениң дургузунда кадрлар-биле четчелээшкинин долузу-биле шиитпирлеп ап шыдаваан бис. Оон уламындан чаа турган административтиг-девискээр долузу-биле ажылдавайн турар. Кызыл, районнар-биле болгаш район иштинде телефон, телеграф харылдаазының четпези биче эвес бергелерге таварыштырып турар. Ону экижидериниң хемчегларын ажылдап кылгандаа болза, амдыызында чүүдаа кылдынмаан.

— Чаа тургустунуп турар район болганда бергелер эвээш эвес болуру билдингир, ындыгдаа болза, районнуң бүгү бүдүрүлгелери, организациялары, совхозтары долу күжү-биле ажылдап турган, чурттакчы чоңунуң ажылдаарынга, амыдырап-чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузары, аъш-чем-биле хандырары чүгүла чүүл ол деп билир мен. Ылангыя часкы тарылга удавас эгелээр. Часкы хүн чылды чемгерер дижир болгай. Анаа белеткел кайы хире чоруп турарыл?

— Районнуң ажыл-ишчилериниң мурнунда эң-не харысалгалыг үе келген. Мал кыштаглаашкынын чедишкинниг доозары, часкы хову ажылдарын агротехниктиг чурумнар өзугаар чорудары анаа хамааржыр. Мал ажылында элээн бергедээшкиннер бар, мал чемнери төнериниң кырында келген, ону садып, тып алырының хемчеглерин ап турар. Совхозтарны эде организастаарының белеткели эгелээн. Бүгү бригадаларга, фермаларга хураллар эткен, тургузукчу конференцияларны эрттиреги дугурушкан. «Ак-Туруг», «Найырал» совхозтар чажар үрезиннерин урул алган. Арат ажыл-агыйларга, хуу кижилерге тараа культураларының, картофельдин, погааларның үрезиннери херек. Ону тыварын, садып алырын райкүүскомунуң көдээ ажыл-агый килдизи организастаар. Часкы хову ажылдарынга киржир техниканың септелгезин чорудуп турар. Ниитизи-биле алырга, часкы тарылгага белеткел чоруп турар, түннелдери кандыг болуруп күүзү көре бээр бис.

— Улус депутаттарының район Советинин күүскомун тургускан-дыр. Район Советин ангы тургузар бе, ону канчаар шиитпирлээнил?

— Улус депутаттарының район Соведи 15 депутаттан тургустунган. Олар болза Ак-Туруг, Кызыл-Даг, Чаа-Хөл көдээ Советтериниң Улуг-Хем район Советинге соңгуткан депутаттар-дыр. Район Советиниң бирги сессиязынга хоойлу үндүрер болгаш күүсекчи органнарны ангылаарын шиитпирлээн. Амдыызында район Советиниң удуртулгазын соңгуваан.

— Чаа-Хөл районнуң элээн хөй чурттакчылары-биле чугаалажырга, чаа тургустунган районнуң удуртур черлериниң чоокка чедир-ле партия ажылдакчылары чораан, ажыл чок турган кижилер ажылдап кирген дээр бодалдарны илередип турар-дыр. Шак ындыг бадыткал үндезининг бе, азы кандыгыл, Камбаа Дамчатович?

— Ында кандыг-даа үндезин чок деп дорт чугаалаар херек, ол дээрге даап бодаашкындыр. Районнуң удуртулгазында ам дээрезинде соңгуткан кижилериң аразында чүгле мен партия ажылдакчызы чораан мен. Бирээде, чангыс хүндаа ажыл чок турбаан мен, ажылдап турдум, ийиде, районнуң чурттакчыларының боттарының дилээн ёзугаар мында ажылдап келдим. Бир эвес партия ажылдакчылары чораан кижилер районнуң удуртур-баштаар черлеринге ажылдай-даа берген болза, ында багай чүве чок деп хуумда бодаар мен. Оларның аразында ажыл-агыйны эки билир, эртем-билиглиг, үениң негелдезинге дүүштүр ажылдап шыдаар харысалгалыг кижилер эвээш эвес-ле болгай.

Таан-оол ХЕРТЕК
чугаалашкан.

Интервью

КАРА-ХӨЛДҮҢ САЛЫМ-ЧОЛУ

Аренда, кооператив, арат ажыл-агыйы, хуужудулга, ажыл-херекчи саналдар, дугуржулгалар, чаа-чаа бодалдар, ишчи хөделиишкиннер, хөй акша орулгалыг болуру, бай шыдалдыг чурттаары... Ам канчап амыдыраарыл? Бир талазында орук ажык, а өскезинде мунгаш боор болуур үе.

Ынаар бир ыракта кыдыг черде көдээ суурда имистелчек деп чырыында чурттап чоруур бөдүүн ишчи кижилер, кадарчылар, малчыннар, эмчилер, башкылар, аныяктар, чаштар сөөлгү айтырыгның харыызын догааштырып бодап, карак чивеш аразында өскерилгелер хөме кээр үеде ол бүзүренчиг эвес-тир бе? Кара-Хөл, Бай-Тайга район. Оон чурттакчылары колхоз үезинден эгелээш, «Ильичиниң чырыткызын» идегелбиле манавышаан. Амдыызында, чаагай үелер келгиже, лизельдиг шимчедикчи күжү-биле хүн бүрүле эртен 2 шак, кежээ 5-6 шак дургузунда электри чырыын көөр аас-кежиктиглер. Кайы хире-дир?

Эпти-ле Кара-Хөлге келген азы барган кижилер оон каас чаражын, байлак бойдузун, эвилеп-эллек чонун магазап-кайгап, макталдыг ыры-шулун дээш чеже хогаалды тураскаатпаан дээр. Ол маргыш чок, чөптүг-даа. А ол «бөдүүн ишчи кижилер» деп аларывыс дозур характарлыг, долбанныг чаактарлыг, дозуккан хүрен шырайлыг ажыл-ишчи, эрес-кежээ чер-чурттугларывыс канчаар амыдырап чоруурул? Кара-Хөлдүң кадыгызын, ан-менни, кат-чимизин сүрап, арыг агаарын, кайгамчык хөлдеринге дыштаныксаан күзелге четтиргеш, чеже кижи ынаар четпээн дээрил? Аалчы дээрге аалчы болгай, киргеш, дедир үне бээр, келгеш, дедир чана бээр. Чазак баштакчылары, удуртукчулар, даргалар анаа барбаан дээр ужур чок. Ылаңгыя депутатка азы эрге-дужаалга депшидер мурнунда бүдүн кампания эгелээр-ле болгай. Кандыг-даа кижи келген аалчының сеткилин өөртүп, чеминиң дээзизин делгеп, черинин каазын, байлаан көргүзүп, хүндүлеп аткарар-ла болгай. Ол чаагай чанчылды кара-хөлчүлер кончуг сагыыр. Аалга чангыс катап келзе-келир хүндүлүг аалчыга (артында-ла улуг даргa) канчап ол-бо деп чедер-четпезин сураар боор, чайгаар аайлажы бээр он, эдерлип келген бистиң чер чурттуг даргаларывыс чүгаалаар-ла ыйнаан, билбес эвес деп хөөкүй хей-ле чөп сеткилдиг олуруп каар. Сургакчы даргалар изиг ханнап, ак үемниң дээзизи-биле аштанып-чемненгеш, аннап, балыктап дыштанып алгаш, (чайлыг чораан болза), өөдээнин кижилерин доктаалсаавыр-биле хей-аът киирип, бурунгаар-ла, бурунгаар деп кыйгы салгаш, аъттанып чана бээр.

Ийе, харын, үе-шаг, сайзырал бурунгаарлап-ла орар чүве, а хөөкүй көдээ арат канчаар бурунгаарлаарынче аайын тыппайн, агым аайы-биле «бурунгаар» салдап-ла орар... Кадарчы, малчын турлагларда шаглагынын чамырык чадырларын, кыштагда бора-кидис борбак оглерин, тар кажаалларны көргеш, кайы шагла келдим, каш чыл бурунгаар азы чылып калган черде, үеде келдим деп аайын тыппайн баар сен. Электри чырыы, чүнар-бажын, чырык, чылыг бажыңнар, делгем, улуг хой, хураган тудар кажаалар кайдал деп, айтырыг оскүндүра бергеш, НЛО-зан (дээрден) дүжүп келбээн ирги бе бо деп каразыгга онаажы берзинзе хөөнү сен. Ынчалза-даа ындыг чүве кайда боор, боттарывыс мунганзывысса мерувус-ле ол деп чүвени чеп сеткилдиг кадарчы аянын таарыштыр угаадып харыылап каар.

Чүгле санныг коланнарда байдал эки, артканнарында бүгү социал айтырыглар малчыннарның боттарының сагыш човаашкыны. Кымны хоюл, кадарчы? Кым сеңээ дузалаарыл?

Ам суурну көрээлиңер. Шынап-ла, кайгап хаммас магаданчыг бойдустуг чер, Кара-Хөл — чурумалыг бойдус, бай-байлак орап, ажыттынмаан чажыттарның шыгжамыы. Тыванын эртинезидир! А сайыралдың деннеди хоозурал чалазында, Хоорай чурттакчызының бир кол хөй билиглиг, үнелиг мелээлерни ап турар аргазы — телевидение. Кара-Хөлге контора кырында тургускан улуг антенна ужар болза, телевизор көрбес сен, а оон башка бир киноиу оозе орту киир-даа көрүп ап болур, чырык ужер шакка четир аан. Тыванын телеламчыдылгаларын көөру хөөкүй чонга «мый ыт сагыжы танды бажында» дээн-биле дөмей. Чогум-на ындыг. Бай-Тайганың бедик сыннарын ажыр электри чагыларын тургузупса, «тооллу бистер амыдыралга боттандырар дээш төрүттүнген бис!» дээн-биле дөмей болур. Шынаплa, ол дег улуг өөрүшкү кайда боор! А ону кым кылырыл?

Кара-Хөлге автомашина орунун бергезин ынаар четип чораан кижи билир, а бир эвес бир үгаар ынаар бар чыдар болза, баш удур чүве. Ылаңгыр агаар-бойзуг өскерилгеш, ай чедир суг үшпаан болза, ону чүге деңнээрил аан. Солун, сеткүүлдү чүгле улуг-каралап четтиргер, ынчалза-даа республиканың чуу, каяа болуп каапканын билип алыр сен, дараазында медээ келгиже ажырбас. Самолёт ол хире үр үе иштинде үшпаза, ай-дедип чорук кылыр кижилер, бир эвес хуула машинаны болза, түскай маршруттуг эвес, канчаарыл? Тээли. Барыын-Хемчик район баар дээн машина кырынга олурүп чоруур аваар. Ол аразы хүн чартыы, а оорук чазалга чок. Чеже айыыл-халап болбааныл, чеже кижи амыындан актыг черге чарылбааныл? Бир эвес кемдээн, аар аараан кижиге дүрген дуза херек апарза?

Барыын-Хемчик районнуң АТБ-зи маршруттуг автобусту ундурүп болгу деп. Ак-Довурак — Дөн-Терезин — Кара-Хөл дээн чижектир. А орукту оон уламынан кылып ап болбас деп бе?

Чудуруун чудук алдынче сунган эвес, хөделир үе келбээн деп бе, кара-хөлчүлер? Каарганга кайын-на ийик борбак быштак... деп айтыышкын күүседир, азы чыл-чылы-биле манаашкын үези тайлы берген. Эрес ишти, экер угаанны, чогаадыкчы сорукту мөөгнээш, байлак черинерни бар күрлавырын ажылгап турган, иширтинде чурттаалаан үштүнүп амыдыраар үе келген. Көк куш өөрүп олурып калды, ак куш алгаш барды... Мерген сеглээн аа?..

Раиса ТАМБА-СЮРЮН.
Кара-Хөл — Москва.

Социал-публицистиг эссе

ЧЕЖЕ МЫНЧАП КЭЭРИЛ?

Сөөлгү үеде кижилериң аъш-чем садып аары дыка нарыыдаан. Оон кадында коргунчуг, сүртенчиг аар ортектер чониун сеткилин ала-чайгаар өрүмнеп турары чажыт эвес-ле болгай. Ортек-ортек-ле ыйнаан харын. Чангыс мунгаранчыг чүве — алыр үжүрлүг баранны садып аары бо хүнде бир кол айтырыг боор турар.

Маңаа бир чижектен киирип көрейн. Чигир бар-дыр. Ону алыксаваас, ону чиксевес улуг-биче кижи чок дизе, хөөредиг болбас. Моон мурнунда ак чигирни ол айында мүн-не садып турган. Ам бо сөөлгү үеде ындында-ла өртектерден халгыраан, аамайланып турган чонга чигирни харыгда март, апрель, май айларының катай садар дээн. Кым-даа садып аарын күзээр. Ол шын. Хөй-даа, эвээш-даа ажы-толдун хырны дөмей болгай. Бир кончуг хинчектиг чүве — ол чигирни кайынын, кайы садыгга садары ам орта билдинмес. Тывызыксыг болуп турарында. Хөөкүй чон дан адып, даш бажы шокар апаарга-ла, эртенги одар аңнааны-биле дөмей, кайлаче саза берген ирги деп чүве болаа-бо-ла. Ажылап турар кижилерге халаының чүү дээр, хүнзедир садыг кезип чоруур харык база чок боор. Сатпас дээрге, бажында ажы-төлүн негей бээр. Дыштаныр хүнер бар-дыр деп чамдык кижилер бодай бээри магат. Ийе бар, ынчалза-даа бак чаяанныг ол хүнерде ош-биле дөмей, чүү-даа чок боор чораан. Ыяап ажыл хүннеринде саткан боор-дур.

Черле ынчаш дөмей садар чүвени чүге ынчап турар ирги? Садыг бүрүзүнге чүге сатпайн турарыл? Бир дыннаарга, өрү Каа-Хемде, бир дыннаарга, күзү Донмас-Сугда дээш-ле баар. Кижи бүрүзү хөлгелиг эвес, дыңналган үзже халлып турар аан. А ажылды канчаарыл? Черле бо аъш-чем, өскедаа бараан-сараан дээш та чеже-чеже кижи үнелиг шак-үезин чилирип турар чүве, санаары-даа берге-ле боор. Ол ийи-чангыс садыгларга сада бээрге, кижи бажы кизирт, аът бажы хорум дизе, чазыг болбас деп бодаар мен. Сөсте утка-ла бар болдур ийин. Каш хүн бурунгаар хоорай төвүнде садыгга чигирни сада берген, кижилер эртенден эгелеп эолчегге туруп келгеш, арай боорда дүүш чартыында садып алыр аас-кежиктиг кижи алган, а чамдыызы куруг калгылаан-дыр. Ол сүг болза кайы хире хинчектир.

Узуп, төнмес эолчеглерден баяан чүвевис чок, кажан кижи садыгга баргаш, алыксаан чүвезин таптыг өй-шаанда садып аар үе келир чүве ирги? Өртээ улуг-даа болза, ам канчаар, бүгү чуртта ындыг байдалды...

Ирина БЮРБЮ.
Кызыл хоорай.

АЖЫТ-ЧАЖЫТ ЧОГУ-БИЛЕ

САНАЛДАР, БОДАЛДАР

ЧАҢГЫС СУУРДАН ИЙИ ЧИЖЕК

Бистиң Кур-Чер суурнуң чурттакчылары моон мурнунда чылдарда республика иштинде үнүп турар чагыдып алган солуннарын үнген хүнүнде-ле помчуптар аргалыг турган бис. Ынчан солуннар неделяда алды катап үнүп турган. Ам сөөлгү үеде чагыткан солуннарывыс ийи хонгаш, орай кежээ келир. Оон кол чылдагаанны биске билдинмес.

Почтаның озалдап келириндe бе азы почтачыларның солуннарны өй-шаанда чедирбейн турарында бе?

Бо талазы-биле көдээ Советтиң күүскому хемчээн алыр болза эки деп бодалдыг мен.

* * *

Суурувустуң ажылчын кооперациязында хлеб быжыыр чер ажылдап турары эки. Оон ажылдакчылары чонну амданныг, эки шынарлыг хлеб-биле хандырар дээш кызымаккай ажылдап турарлар.

Ындыг-даа болза ону садып алыры кончуг берге. Чүге дээрге магазинин эртенгинин 10 шакта ажыдар ужурлуг. А ол айыттыгаан шагында ажыттынмас. Хаглыг азы тыртыыштыг болур. Хлеб садып алыр дээн улуг-биче кижилер оон ажыттынарын маңаа турда оочур эндерли бээр. Садыгчылар магазинин 11-12 шак үезинде ажылар. Бо чорук чонга кончуг эпчок, таарымча чок байдалды тургузып турар.

Хлебти эртен 8 шакта магазинге киргеш, эрте ажыдар болза, кижилернин ажылдаарынга, үе-шагын камнап алырынга таарымчалыг болгу дет.

Бо талазы-биле көдээ Советтиң күүскомунуң болгаш ажылчын кооперациязының баштаар черинин талазындан эде көөр боор дээрзинге идегедим.

Чыргал-оол ОНДАР.

«МОЛОДЕЖЬ ТУВЫ» СОЛУНГА ДУЗА—БОДУҢАРГА АЖЫК-ОЛЧА

Ук солун «Супершанс» (эң улуг арга дээн уткалыг) деп аттыг викториана чарлаан. Оон шупту 30 айтырыгларынга харыылаш, оларның дугаарларын тыптар болзунарза, 50 муң рубльди ойнап ап болур. Оон аңгыда 500-тен 20 муң чедир элээн хөй шанналдар база бар. «Артекке» дыштаныр арганы бээр путёвкалар база-ла шаннал болур.

Жюриниң составында ат-сураглыг, ак сеткилдиг кижилер кирген.

Чогум викторинаны канчаар ойнаарыл, шанналдарны кандыг таварылгаларда бээрин март 20-де үнген № 7 «Молодежь Тувы» солундан билип алыр силер.

Солун-даа моон ынай мандып амыдыразын, силер-даа шанналга чедип көрүңер.

(Бистиң корр.).

Үезинде эскертинмээн кижилер

БЕДИК ҮНЕЛЕЛДИ КӨРГУССЕ...

Олуртунмас кежээ, холу куруг орбас, салымындан тывызык, чогаадыкчы болгаш дидим чаартыкчы кижилер улусчу Тывада эмгежок. Оларның көвей кезин чонунуң, чазааның болгаш республиканың удуртур органнарының үнелиг деткимчезин четтирип чоруурлар. Ынчалзажок ол үнелиг деткимче бистиң республиказыска дең-дески эвес тургустунган. Оон үржүүнде чамдык мурнакчы, чогаадыкчы, уран мергежилдиг, тывызык угаан-болалдыг чогаадыкчы кижилер, сиген аразыче оскүнүпкан ине ышкаш, чон аразында билдинмейн, эскертинмейн ындыг каап турары аллептиг өйтырыг бо. Ол эскертинмес кижилер-биле чангыс хозанда чурттап, чангыс кунуктун, азы хемнин суун ичип чоруур үгүлүмас чыгыы улуг эрге-дужаалдыг даргалар база бар болдур эвесле...

Ол эскертинмес кижилер дугайын чугаалаарга, хоочун башкы Куулар Оргунун хөй чылларда үре-түнелдиг чогаадыкчы ажыл-ишчи, күш-ажылдың хоочуну Кыргыс Лиганың «Шынга» бижээрге ону деткээн өске-даа эштерге улажыр сагыштыг мен. Ийет. Куулар Хунажыкович, шынап-ла, хөй чылларда назынының оттуг чылдарын улус өөредилгезинин хереңге чүве арттырбайн бергеш, он-он оолдар, кыстарны эртем-билиглерге кижизидип, карактарын ажыдып, оларның келир үедеги аас-кежиктиг амыдыралының оруун өзеп, баштайгы базымнарынче үдээнинерин бирээзи. Башкының нарын, дыш билбес, берге болгаш онза улуг харыысалгалыг ажылын Оргу башкы сарыг бажы көгерип агарыже амдаа ак сеткилдин-биле боттандырып, аныяндa-ла шилип алганы ынак ажылын мергежилдин-биле үргулчулеп, чонунга төлептиг бараан болуп чоруур.

Башкылар кол ажылыбиле чогаадыкчы, тывызык ажылды Куулар Хунажыкович билдилиг холбаштырып, ортумак школаларының, бот-өөредилге болгаш дээди өөредилге черлериниң он ажыг өөредилге номнарын чогааткан, чырыынче үндүрген, а парлалгаан үнелектери база бар. Оргу башкының чогааткан өөредилге номнары та чеже оолдар, кыстарны билиглерге чедип үнелеп четпес арга-сүмезин берген чүве! Ол дээш оон өөреникчилери ынак башкызынга өөрүп четтиргениң илеретпишаан чоруурлар. Бо база хоочунуң төрээн улусчу Тывазының улус өөредилгезинин хереңге кирген үнелиг салыышкыны-дыр. Ачы-буянныг ажылы дээш, Куулар Хунажыкович чонунуң чылыг деткимчезинге болгаш бедик хүндүлээшкининге чалгынналган. Экер-эрес аныяндaазы дег, чогаадыкчы ажылындан салдынмайн, хоорган болган чонунуң аразында ажылдап, чурттап чоруур.

Ынчалзажок үш уругнуң азазы, күш-ажылдың инвалиди, хоочун башкының сеткилинин агыдан чонунга болгаш амгы база келир салгалдарга бараалгаткан үре-түнелдиг чогаадыкчы ажылдары Тыва Республиканың шаандакы-даа, амгы-даа удуртукчуларының чогуур, чөптүг үнелеп деткимчезин албааны, а Куулар Оргунун даргаларга, ылангыя Тываның Улус өөредилге министерствозунга эскертинмейн аттаны алдептир айтырыг! Ынчалзажок кижизиг, биче сеткилге бүрүткен хоочун башкы ааа өөрелееви, ылаңгыя алган ынак ажылын холуындан салбайн, чонунуң чоон оруу-биле базып орар.

Ийнги чижек. Дыл эртемдеин, филология эртемнериниң доктору Шулуу Чыргал-оолович Сат база хоочун башкы Доржу Сенгилович Куулар тыва дылды улам чаартып сайзырангайжыдар, тыва бижик чонунуң күзелсоруунун ёзулуг илередикчизи, тыва дылды байлак, ааныыг, чараш уткалыг болдурар дээш үр үеде үзүктел билбес чүткулдуг, шыламыккай ажылдап чоруурлар. Оларның үре-түнелдиг чогаадыкчы эртем-шинчилелдиг тывызык болгаш чаартыкчы ажылдарын Тываның удуртукулары, ылангыя Улус өөредилге министерствозундан, тыва эртем-шинчилел институдунан, Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниге чедир чогуур үнелелди бербейн, ол чогаадыкчы ажыл-ишчи эртем-шинчиериниң мораль талазыбиле деткип, кандыг-бир хүндүлүг тускай аттарны бербейн, билбээченнеп, корбээченнеп турары хомудан-ыг-дыр!

Ушку чижек. Сураглыг бот-тывынгыр композитор Солаан Базыр-оолдуң хөй чылларда чогааткан аялгалары Тывала болгаш оон дашкаар-даа таланчыы, байырланчыы-биле дыңналып, ажыл-ишчилерни тургузукчу, чаартыкчы бедиктерже кыйгырып, хей-аът киирип турарын дыңнаваныывыс чокла болгай. Ол район болгаш республика чергелиг ырыхөгжүм көрүлделериниң доктаамал киржикчизи болгаш тиилелдиг шаннаддарны хөй катап четтирип келгени хөйге билдингир. Бойдустуң дең-дески эвес хайырлалыныан Солаан Базыр-оолуң чажыдан-на ырык көрбес салымныг болганы кымгаа хомуданчыг-дыр! Төрээн Тываның кайгап хаммас чараш бойдузунуң чурумалын ол чүгле оскелериниң нугаа-домаанган дыңнап, магадап, сагыш-сеткилинден, изиг чүрээнден торуттунген чараш, хөлүг аялгаларны бижип, болуп үзеп ыллап, төрээн черин көргензиг чарашсынып, мактап, чоргаарланып чоруур. Ол төрүмелиниң ёзулуг чалаттынган салымныг чогаадыкчы композитор ыдап.

Солаан Базыр-оолаң чогааткан аялгалары чонунуң чонуң чоп-бойлаа апаргаи. Тываның Р. Кок-оол аттыг хагжумнуң, театрының профессионал артистериниң, республиканың бот-тывынгыр артистериниң репертуары Солаан Базыр-оолдуң аялгалары-биле долдунган дизе, хөөредиг эвес ийин! Бо улусчу композиторнуң чонну кайгаткан чараш, ханы уткалыг болгаш чурумалдыг аялгалары республиканың удуртукчуларының чогуур үнелел-деткимчезин база-ла долузу-биле ап четтирбээн. Эки кижинин баскан төлептиг истери-даа, чонунга бараалгаткан чогаадыкчы ажыл-ишчи кажан-даа баладып читпес! Күжүрүү, төрүмелиндеи инвалид композиторну чүге кижизиг ёзу-биле хүндүлеп үнелеевиил? Базыр-оолга Тываның кужуне шаннадын чүге берип болбаалыл? Мактаншаннал, бедик үнелел Солаан Базыр-оолга кандыгдаа эм-таңдан артык үнелиг!

Ынчангаш кадыкшылы оскүндүрган, ынчалзажок чүткүлдүү-биле чонунга ажылдап берип чоруур, чаа-чаа аялгаларны күттүлдүр чогаадып, Төрээн чуртунга ырлап берип чоруур чогаадыкчы ыраажыны Тыва Республиканың удуртукчулары кажан эскерип көөрлөрүл деп айтырыг дурум ёзугаар тургустунуп келген. Ыызыртым, харам чанчылдан адырлыр үе келбээн бе?

Улуску Тывага эң-не баштай келген. Тываның чонунга билдинмес, танытынмас, чижээ, сценага чангыс катап ырлаппан кижилерни дээрге чедир көдүрүп мактаар, «Тываның алдарлыг артизи» деп бедик болгаш харыысалгалыг атты өнкиргеп тыпсыптар таварылгалар Тыва Республиканың удуртукчуларында барла болгай. Ийет, аалчыны хүндүлээри чаагай чанчыл болбайн аан! Ынчалзажок боттарының «аалчылардан» артык ажыл-ишчи, чогаадыкчы болгаш дидим чаартыкчыларын көрбээченнеп, күжүрлериниң карактарын кылайтып-ла кыдыгган каартын турары ыяныыг эвес бе?

Чонунга буяныг ажыл кылып берген чогаадыкчыларның улуг-биче ылгал чокка холун актап шаннаары тываларның эрте-бүүгүдан бага бир сагыш човачал чаагай чанчылы чораан-на болгай. Үре-түнелдиг чогаадыкчы ажылын чонунга берингири-биле бараалгадып чоруур үстүнде мөөн адаанын эштер ышкаш кижилерге, ылангыя өөрүг-хоочулуг, бертик-мергеп кырганнарга шаннал мактадды чогуур ой-шаанда оларын «чоруурун» маңаайы, ол дораан-на сагыш човангыры-биле тыпсып, чарлап турары кузенчиг-дир. А шаннал мактал четтирген кижиниң холунуң ыыгаан эзли улам дыңзыыр, чүреквир, кежээни, чогаадыкчы сагыңгыры улам-на хайныгар деп бүзүрээр мен.

Тывызык, чогаадыкчы болгаш видим чаартыкчыларны чон аразынан дилеп тывары, оларны өй-шаанда мактап, шаннаары республиканың улуг-биче удуртукчуларының чон мурнунга бала бир албан ёзуу-биле ыдыктыг хүлээлгези болгу дет! Чогаадыкчылаанын, чаартыкчыларның чүрээнин кыйгызы-биле эки сеткип, кылган үре-түнелдиг ажылынга бүгү улустуң элеп читпес эртиҢези-дир.

Үстүнде чугаалааным Куулар Оргу, Шулуу Сат, Доражу Куулар, Солаан Базыр-оол Чижектиг чон аразында эскертинмейн чоруур бөдүүн бүдүштүглер, чогаадыкчы чаартыкчылар бистиң аравыста эжен эмежок көвей. Оларның дугайында кижизиг чылыг сагыш човаашкынын доктаамал илередири улуг-биче албан-дужаалдыг даргаларның хүлээлгези деп бүзүрээш, моны бижизим.

Артем БОРБАК-ООЛ.

Хуужудулга айтырыы

КОЛ АРГАЛАРНЫҢ БИРЭЭЗИ

Акционер ниитилелдери оларны тургузар чурумнуун дугайында саавырга дүүштүр тургузар. Күрүне болгаш муниципалитет бүдүрүлгелериниң бүгү өнчү-хөрөнгизиниң түүнүге дүүштүр үнүрген акцияларны садып тургаш, хуужудулганы чорудар.

Тургузукчузу — күрүненик болгаш муниципалитет эт-хөрөнгилерин эргелеп башкарар талазы-биле комитеттер болур. Акцияларның садыгжызы — эт-хөрөнгилер фондузу. (Республикада ындыг фонд тургустунган).

Акционер ниитилелдерни комитеттерниң күш-ажылчы коллективтериң удуртучузунуң, коллектив кежигүннериниң болгаш өске-даа кижилериниң күзели-биле тургузуп болур (башылар, эрге-чагырганы органнары болгаш өскелер-даа).

Ажык акционер ниитилелдиң акцияларын күзелдиг кандыгдаа кижилерге садып болур. Устав фондузу — 100 мүн рубльден эвээш эвес болур ужурлуг. Хаалгыг ниитилелге акцияларны боттарының ажылдакчыларына болгаш оларның төреллеринге садып болур.

Устав фондузу — 10 мүн рубльден эвээш эвес болур ужурлуг.

Акционер ниитилелдиң хуралы шупту кежигүннери киришкенде күштүг болур. Акциялар 2 хевирлиг болур: бөдүүн, чиигелделиг. Акцияның эң бичии номиналы (айыткан өртээ) 10 рубль. Устав фондузунуң 10 хуузу чедир болза, чиигелделиг болур ужурлуг:

а) Бүдүрүлгенин ажылдакчыларынга ат кырында артык эргелеп акцияларны хары угда халас бээр, оларның хемчээли акционер ниитилелдиң устав капиталының 25 хире хуузу болур, ынчалза-даа ол чаңгыс ажылдакчыга онааштыр айда ажылдан алырының эң эвээш 10 хемчээлдериниң ашпас болур ужурлуг: (410 руб × 20 = 8200 руб.).

Ук акцияларны күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралының шиитпирин езугаар үлеер.

б) Мурнундагы ажылынче эглип кээп болур эргелиг пенсионерлерни болгаш өске-даа ындыг кижилерни киириштир бүдүрүлге ажылдакчыларына доктааткан өртээдеп 30 хуу чиигелделиг аказа акцияларны садар болгаш 1 чыл хуусаалыг кезек-кезектеп төлээр арганы бээр. Күш-ажылчы коллективтиңе бүгү кежигүннериңе садар акцияларның ындыг пакединиң доктааттынган өртээ устав капиталының 10 хуузунда ашпас болгаш бир ажылдакчыга онааштыр айда ажылдан алырының эң эвээш 6 хемчээлдериниңдеп ашпас болур ужурлуг: (410×6 = = 2460 руб.).

Оон-биле кады баштайгы киирилде дадыварының түүнү акцияларның доктааттынган өртээнин 20 хуузундан эвээш эвес болур.

Доктаадып каан түнден ангы акцияларны ажылдакчылар ниити чурум езугаар аукционга азы үнелиг саазынар рынокунда садып ап болур.

в) Чиигелделиг кылдыр садып алган азы халас алган акцияларын ажылдакчыларның садарынга кызыгаарлаашкын кылбас.

г) Күрүненин азы Советтерниң болуп турар үнелиг саазынарының рыночунче акцияларны садарда сатканындан кирген акшаның 10 хуузун бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының хуужудулга талазы-биле агар саннарынче киир саналар. Хуужудуп турар бүдүрүлгениң (салбырының) дензыда турар ажылдакчыларының үштүн бир кезиниден эвээш өвезин каттыштырып турар эптежилге акционер ниитилели (арендалаан эт-хөрөнгини садып ап турарындан ангыда) садып ап турар эт-хөрөнгиниң садар өртээнин 30 хуузун чиигедир база оны 1 чыл дургузунда кезек-кезектеп төлеп болур.

д) Бодунуң бүдүрүлгезин (салбырын) садып турарларның санынче кирбээн ажылдакчыларга бүдүрүлгени (салбырны) садар өртээнин 10 хуузун төлеп бээр. Ол база моон (410×6 = 2460 руб.) ашпас болур ужурлуг.

Ол акшаны бүдүрүлге ажылдакчыларының ниити хуралының шиитпирин езугаар үлеер. Хуужуткан бүдүрүлгелериң администрация албан-дужаалдыг кижилериңе, оларның чардынган керээлериниң негелделериңе дүүштүр, ук бүдүрүлгени эде кылгаш, акционер ниитилелиниң акцияларын садып алыр эргени (опцион) бээр, ону устав капиталының 5 хуузу хемчээлге доктааттынган өртээн барымдаалап бээр.

Бүдүрүлгелерге хуужудулга фондулары тургузуп болур. 1992 чылдың январь 1-нин байдалы-биле бүдүрүлгелериниң экономиктиг идег берилгин фондузунуң (ЭИБФ) 50 хуузундан болгаш херек кырында алган арыг орулганың 10 хуузүнден артык калган акша-хөрөнгилерни бүдүрүлгениң хуужудулга фондузун тургузарынче ажылдап болур.

Хуужудулга талазы-биле хууда агар саннараже шилчидерде чаңгыс ажылдакчыга онааштыр айда ажылдан алырының эң эвээш 10 хемчээлдерден хөй эвести шилчидер (410×10 = 4100 руб.).

Чиигелделиг акцияларның бөдүүн акциялардан ылгалы:

1. Дивидентизиниң хуузу) үстүү хемчээлиг доктааткан турар үжүрлүг.

2. Ол акцияларның эдилекчилери акционерлиг ниитилелди башкарарына киришпес, бадылаашкын чок.

3. Банкрот болу берген тарырылгада, акцияларның эдилекчилеринге бир дугаарында төлеп бээр.

Даштыкыда ындыг акцияларны ниитилелдиң башкарыкчылары садып ап турар, бистиңде — пенсионерлерге берип турар.

Наталья МОНГУШ.

Республиканың Эт-хөрөнги эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитетиниң экономиктиг чөвүлекчизи

Школа болгаш амыдырал

АЖЫК ЧУГАА БОЛГАН

Чоон Хемчик районнуң школаларының, уруглар аттыг черлериниң ажылдакчылары амыр байдалдарда кижизидилге айтырыынга хамаарыштыр чугаа кылыры-биле Чадаана хоорайның № 3 школазынга чоокта чаа чыгылып келгеннер.

Башкыларның мурнунда айтырыглар эвээш эвес. Чижээ, кижизидилге ажылыдыр, кандыг угланыышкын-биле чорутса дээштиг болуурул, таптаашкын үезинде танмаланып калган программага өөренип калган чанчылывыстан канчап адырлып алыры, өг-буле, школа, хөй-ниити организацияларының аразында ажылдың хевирлерни чаартырының дугайында айтырыглар-дыр. Районнуң улус өөредилге киличиниң эргелекчизи Т. Ш. Сарыглар «төгерик столду» ажыдып тура, ол үүлдерге доктаап, тайылбыр кылган. Оон соонда хоорайның 3 дугаарлыг школазының өөредилге эргелекчизи Сайын Монгуш сөс алган, башкылар коллективиниң ажыл-чорудулгазының кол угланыышкынарын таныштырган, хоорайның будурулге черлериниң, хөй-ниити организацияларының школалар-биле ооскан харылзаалыг боор турарын кончуг четпес деп санаан. Тыва улустуң чаагай ханчылдарының берге бо үеде эргежок өскүлазын, ынчангаш ону нептереднинче чугула кичээнгейни угландырып турарын Хорум-Даг школазының эге класс башкызы Людмила Сарыглар чугаалаан.

Бажын-Алаак ортумак школазының класстан дашкаар ажылдар организакчызы Анатолий Ондар уруглардың күш-ажыл кижизидилгезинче школада канчаар кичээнгей салып турарын, ында даараныла цеги ажылдап турарын, школаның бодунда саанчыларны, трактарист-машинистерни белеттеп турарын чугаалаан. Оон-биле кады ол социал педагогтарның ажылды-биле чыылганнарны таныштырган.

Кодээ Совет ажылдакчылары депутаттар-биле кады дугуржулганы чедип ап, суурнуң албан черлерин школаның класс бүрүзүнге быжыглап, кады ажылдап эгелей бергенин база кежээлерни хуваалга ёзугаар ала-иелер зоттирип турарын Тере-Хөл школазының директоры Л. Б. Сат дыннаткан. № 1 школаның организакчызы Людмила Монгуш дараазында үүлдерни чугаалаан: улуг назылыг база күш-ажылдың кижилерин хуудулээри, оларны тоол дыннаары мөзүлүг кижиниң шынарлары болур, ону район музейин, «Салгал» клуб дамчыштыр чедип алыр дээш канчаар ажылдап турарын чыылганнарга таныштырган.

Санал-опалдар эвээш эвес болган. Бо «төгерик столга» башкылардан ангыда, күш-ажылдың хоочуннары башкылар, албан-хаакчылар: В. Б. Үзек, О. А. Монгуш, Л. С. Монгуш, Т. Т. Ооржак болгаш өскелер-даа чугаалашкан айтырыгга хамаарыштыр үнелиг санал-опалын бергеннер.

Олег ШҮҢНЕЙ.

Районнуң улус өөредилге киличиниң парлалга болуунун кежигүү.

ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИНГЕ ЧЕТКЕННЕР

Школа доозар уруглардың келир үезин болап, оларның кайы өөредилге черинге өөренирин шилип алырынга дузалаар сорулгабиле Кызылдың башкы институтунуң деканы Т. Л. Мурчуктуң удуртулгазы-биле Элегес ортумак школазының өөренгичилери институтка аалдап четкен.

Аказа оларны башкылар кичээнгей-биле хүлээп алганнар. Институттуң дыл болгаш чогаал кафедразының башкылары база студентилер-биле өөренгичилер ужурашкан. Аалчылар оон аказа өөренип киреринге хамаарыштыр билип алыры эргежок чугула үүлдерни билип алганнар. Студентилерни эртем-билиг-биле чепсеглеп турар башкылар дугайында өөренгичилер хөй-билип ап, дыннааннар. А студентилер рынок үезинде студент амыдыралдың нарын талаларын чугаалаанар.

Оон соонда школачылар башкы училищезинге келгеннер. Өөренгичилер оон чорутукаш, политехникти институтка, кодээ ажылдагый техникумунга, агроуниверситет филиалынга барганын дажок сонуургал-биле чугаалажып турарлар. Школа доозар оолдар, уруглар ол өөредилге черлериниң дугайында билип алганнар. А эмчи училищезинге чеде бээрге, ужуражылгага белен эвезин дыннаып, хүлээп албаан. Уруглары тоол көрбейн барганы, ажыы-биле чугаалаарга, эпчок болган.

Надежда ОЮН.

Башкы.

Таңды район.

ЧАЗЫЙ УЖУДУКЧУ

Ужудукчу А. Давилин чаңгыс рейстен муң ажыг рубльди бодунга шиңгээдип алган

Черле канчап бардывыс, эргим чонум! Эмин эрткеч өөтектерге, экономиктиг болгаш кем-херек үүлгедиглерни көре, биле тура-ла, билбээннеп эрттириптер апардывыс. Бо бүгүнү чүге-ле херекке албайн баар бис?

Районнар аразында чоруп турар автобустарга албан-хереэвис, үүлевис бүдүрүп алыр дээш, бо-ла олурутарла болгай бис. Ол чоруп турган, пассажирлерден акшаны ап алган, билет бербес чолаачыларны бистерниң кайыысдаа көрүп мага хаңган бис. Ону чажыргаш-даа канчаар. Чөпшүлүүс аайлыг эвес, автобус чолаачызынга акшаны сунуп кааш, билет негээр эвес бис. Ужуру ындыг чүве-ле ыйнаан дижир ышкажыгай бис. Амыдырап-чурттаары бергедей берген амгы шагда акша-көпеэвисти ынчаар чашканнаарывыска кайын болур. Күрүне автобузунга бисти сөөрткен болганда, бистин төлөөн акшавыс күүнеге киреп ужурлуг эвес бе? Чолаачыларны ойадып туруп бээрвиске, канчап-даа таарышпас-ла болгай. Мону думчуувуска кертип ап көрөөли.

Бак чанчыл башка халдаар дээн ышкаш, пассажирлерден билет өртээ алгаш, билет бервала бар дээр болгай, частыры черле турбас боор.

Билет өртээ улгатканын ажыглап алгаш, чамдык ужудукчулар пассажирлериң билет дээш төлөөн акшазын боттары кармактап, байын эгелээр чүве болза, ол ужудукчулар кыска үенин дургузунда миллионерлер болу бээри чугаажок.

Бо чылдың март 11-де бодум караам-биле көрген мындыг фактыны бадыткал кылдыр мында бижип олур мен. Албан ужурунда Мөңгүн-Тайга районга командировкалап чораан, дедир Кызылче ужудар билет садып алгаш, самолётка олуруптум. Самолёт долу пассажирлер бар-даа болза, ужудар пассажирлерни олурарынче чалапты. Самолётка кирип келиривиске, 5 пассажир олур. Оларның үжү — аэропорт ажылдакчылары. ийнзи — Кызыл-Мажалык чурттуг пассажирлер болду. Ам 18 кижи апардывыс. Ынчалзажок А. В. Давилин билет чок ийи херээжен пассажирни база немей олуруптарга. мыраңай 20 кижи апарган бис. Ол ийи пассажирниң кижи бүрүзүнден 350 рубльди самолет иштинге ап алды. Кызылга ужудуп чедип келиривиске, Мөңгүн-Тайгадан ужудуп келген ийи оолду А. Давилин бодунче кыйгырып аппаргаш, оларның кижи бүрүзүнден 460 рубльди база ап алды.

Чүвениң ужурун билип каапкаш, А. Давилинге чеде бергеш, дөрт пассажирден акша ап алгаш, билет чүге бербедин, ол пассажирлериниң эдертип алгаш, аэропорт кассазынга баргаш, акшаны дужаагаш, билеттен бижидип бер, ынчанмас болзуңза, сенден салдынмас мен дээримге, ынчаар мен харын дээн чүве. Аэровокзалга кирип келиримге, демги ужудукчум-даа, пассажирлер-даа чок болду. Кайган каан мен. Аэропорттуң шагдаа салбырының начальнигинге четкеш, бо бүгүнү чугаалаш, оон адынга билдиришкин бижээш, акша берген пассажирлериң фамилиязын, адын, ажылдап турар черлерин айтып каан мен.

Чазый-чилби ужудукчу А. В. Давилинге хамаарыштыр мээн бижээн билдиришкинимни Кызыл аэропортунда милиция салбыры сайгарып турар. Моон чогуур түнелди үнүрер боор дээрзинге идегеп артым.

Моон соңгаар ынай-бээр ужудар азы автобус-биле чоруур дээн пассажирлер акшаларны алыксак-чиксек кижилерге сунмайн, аэропорт азы автовокзал кассаларындан билеттен садып ап чорукар.

Хүлер-оол ХЕРТЕК.

Телепрограмма орнунга допчулал

НОМЧУКЧУЛАРЫВЫС— КӨРҮКЧҮЛЕРГЕ

Суббота санында үнер номерниң үшкү арыынга неделяның телевидение программазы барык үш неделя дургузунда үнүзүнүн номчукчулар билир. Оон чыллагаанын февраль 29-та үнгси «Шынның», үшкү арыында «Номчукчуларывыс—көрүкчүлерге» деп дыннадылга парлаан. Оон кол чыллагааны чүү болганын маңаа сагындырып кагза чогуур, чүл дизе орус дылдан очулдурун парлап турганывыс программа дээш 150 мүн рубльди төлөөрүнге акша-хөрөнгү талазы-биле редакцияның талазындан бергедээшкин болган.

Ынчалзажок ону шуут парлавайн баар дээрге, силерниң аваа чанчыта бергениниңерни база барымдаалап көргеш, каш удаа чугаалажып турул-турул, мындыг түннелге келдивис.

Неделя дургузунда Россияның телекомпаниязынга болгаш Тываның телевидениезинге дамчылылгаларны эң-не кысказы-биле допчулап парлаар.

Моон мурнунда телепрограмманы долузу-биле очулдуруп парлап турганывыска болаарга, бо арга өске-даа, силерниң ажыглаарыларга-даа таарымчалыг боор чалавас. Ынчангаш телепрограмманың баштайгы допчулалын силерниң киллээнер-биле парлалывыс, эргим көрүкчүлер. Бир эвес силерге таавыгы болза, ону ынчалдыр кылырын уламчылаар бис.

Март 23-тен март 29-ка чедир Россияның телекомпаниязының болгаш Тываның телевидениезинин программазында дараазында кол-кол дамчылылгалар болгаш көргүүлер болур:

«Эртен». Москвадан эртенги дамчылылганың эгези ол. Неделяның пятницага чедир ук дамчылылга 6 шакта эгелээр. Оон чурт иштинде болгаш даштыкыда бөлүүшкүннүңнү билип алыр бис. «Мен биянны» Пеле мен» деп уран-чечен телефильмнин баштайгы көрүүзүн понедельникте 19.25 шактан эгелеп көөр силер. Вторникте 15.45 шакта «Силерниң-биле кожа» деп телефильмни көргүзер. А 21.20 шакта «Кара ыяштан кылган сууда» деп уран-чечен фильмни сонуургал көөр силер. Телеэкранга оны бир-ле дугаар көргүзер.

Кым хоккей көрүксээрил? Средада 19.25 шакта коруп болур. Хамаарышпас Күрүнелер Демнежилгезиниң чемпионады-дыр. Четвергте 02.00 шакта ук хоккей уламчылаар. Пятницада 21.25 шакта «ВиЛ» көргүзер. Субботада 18.05 шакта уругларның аажок көрүксээри хөй сериалыг «Майлары» деп мультфильмниң баштайгы көргүзүү уламчылаар. Воскресеньеде 12.40 шакта көрүкчүлерниң четтикпейн маңаары «Байлар бөза ыглажыр» деп хөй сериалыг уран-чечен фильмнин баштайгы көргүүнүнүн үзүнчүзү болур. Ол бүгүнү бүгүн программадан көөр силер.

Москвадан ийиги программа эртенгиниң 8 шактан эгелээр. Оон медээлерден эгелээрин база билир бис. Чүгү көргүзерил, көрээли.

Средада 21.25 шакта «Силерге күзээрим болза...» деп уран-чечен кинону көрүнер. Ол дыка солун кино. Четвергте 20.30 шакта Россия Федерациязының Дээди Совединиң сессиязындан дорт дамчылыга болур. Пятницада 21.35 шакта Делегейниң театр хүнүнге уткуштур солун дамчылыганы көөр силер. Субботада «Боскониуң ужуралдары» деп хөй сериалыг мультфильмни уруглар сонуургап көөр. Кежээ «Азыгда сарыг баштыг херээжен» деп уран-чечен фильмни сонуургаар силер. Воскресеньеде 18.55 шакта баскетбол талазы-биле делегей чемпионадындан дамчылыганы көрүп болур. А 22.05 шакта хөй сериалыг «Маги» деп уран-чечен фильмнин баштайгы көргүзүү болур. 22.40 шакта оон улаштыр «Доминус» деп уран-чечен фильмни көөр силер. Чогаалчы Бредберинин романын ёзугаар ону кылган.

Оон ынай бичии уругларга «Тамчыктыг удунар, чаштар!» деп дамчылыга воскресеньеде болбайн турар. А арткан хүннерде Москвадан бирги программага 20.45 шакта ону доктаамал көргүзерин бичии чаштарга сагындырып каалы. Ынчангаш ол үеин олар утпазынар.

Оон ынай көрүкчүлер коммерциялыг «Тыва ТВ»-ни аажок сонуургаар апарган. Ону допчузу-биле көрээли.

Ол колдуунда уругларга фильм-биле эгелээр. Ынчангаш олар четтикпейн маңаарлар. «Тыва черде» деп оон ол эгези ам кымга-даа билдингир апарган. Солун медээлер, интервью, тайылбырларны оон дыннаар база көөр бис. Понедельникте 19.00 шакта ол эгелээр. Чечен чогаал-хөгжүмнүг программа болур «Саян өрөөнде кежээ» вторникте 18.00 шакта эгелээр. Делегейниң театр хүнүнге уткуштур солун дамчылыга болуруни баш удур дыннадып каалы. Четвергте ол дамчылылгага музыковед З. Кыргыс-биле ужуражылганы көргүзер. Ук ужуражылга 17.45 шакта эгелээр.

Тыва Республиканың Дээди Совединиң рейтег — ок сессиязы март 27-де ажыттынар. Оон дамчылыганы 17.15 шакта дыннаар база көөр силер.

«Ураанхай» видеоканал. Ол тывылга-ла шоолуг үр болбаан-даа болза, көрүкчүлерниң сонуургалын чаалап апкан. Шынап-ла, солун дамчылыга. Ол 20.00 шакта эгелээр. Пятница, суббота болгаш воскресенье кежээлеринде болбайн турар. Колдуунда-ла уругларга мультфильмнер-биле эгелээр.

Понедельникте 21.15 — 22.55 шаятарда аваа «Чаза булгаашкын» деп уран-чечен фильмни көргүзер. Ук кинону АКШ-ка үндүрген. Тываның баштайгы ужудукчузу Чооду Кидиспейнин шанналы дээш бокс талазы-биле республика маргылдаазын организаттаар. Ук маргылдаадан репортажты 20.15 шакта көөр бис. «Өлүрүнүң мурнунда ошкаашкын» деп уран-чечен кино 21.15 шакта болур. Ону сонуургал-биле көөр силер.

«Чүдүлгенин сүзүглеп». Шажын ниитилелиниң башкызы лама Борис Содунам судур номчуур. Ону улуг сонуургал-биле көөр бис. Эгелээр шагын сагындырып каалы: 21.20. Среда хүнүнүң кежээзи-ник. Оон соонда чанчыл ёзугаар уран-чечен фильм көөр силер.

«Ураанхай» видеоканалга мультфильмнер болгаш өске-даа солун чүүлдерни көргүскениниң соон дарый, четвергте 21.25 шакта уран-чечен фильм (кинокомедия) көөр силер. Ол комедияны АКШ-ка кылып үндүрген.

Төөгүнүң балалчак арыннары

ЧАҢГЫС КАТАП ЧЕМГЕРГЕН БОЛЗУМЗА...

«Контрларының» баштайгы бөлүүнүң киржикчилериниң дугайында оларның дөргүл-төреллери-даа, билир кижилеридаа база өске-даа кижилер эвээн-не бижип келди. Ол баштайгы бөлүктүң 9 киржикчизинин иштинден бооладтырган 7 кижинин аразында мээн ачам Кара-Сал Пиринлей дугайында бижээн кижи бо хүнге чедир ам-даа чок. Ийи чыл бурунгаар ачамның дугайында бижип көөрүн улустан дилеп, солунга бичин чүүл бижээн кижи мен. Кандыг-бир буянныг кижи бижиптер боор дээш амыдыгаа чедир маңаа шаг болдум. Маңаа чадап каашы, ам бодум ачамның дугайында чамдык дыннаан үүлдеримни солунга бижиирин шиитпирледим.

Ачамны тудуп аппаарда, мен бичин турган болгаш огулуглга сагыжымга артып калган чүве чок. Ачамның дугайында чүгле авам биле чамдык төреллеримнин чугаазын дыннаан мен. Ол ТАР-ның прокуроруу турганын чоп билир.

Ачам 1905 чылда төрүттүнген, боолаттырып каарда, 33-ле харлыг турган. Авамның өзениң кады төрээн дунмазы Ооржак Бадан-оолдун улуг уруу Дүкүй угбам биле оон аалының ишти Даваа Хүрен-оолович Ондар мээн авам Майынгааны Барын-Хемчиктен Кызылче ап алгаш, бажыңынга тургузуп алган турган деп авам чугаалаар чүве. Авам угбазының бажыңынга турган, ынчан ачам Пиринлей-биле таныжып, өг-буле тудуп чурттай берген. Өске кижилер дег, олар баштайгы үеде кончуг аас-кежиктиг чурттап турганын авам сөөлүнде бо-ла чугаалаар чүве. Ачам авамны дажок хүндүлээр чораан дээр. Черле ынчаш ачам биче сеткилдиг, бөдүүн кижи чораанын каш-даа кижиден дыннаан мен.

Даваа Хүрен-оолович Ондар ачамның чолаачызы чораанын ол боду чугаалап орар. Авамның бо кырган угба, честеэн ам-даа Шагаан-Арыгда чурттап чоруурлар. Репрессиялыг халавы ачамның чолаачызы турган ол Д. Х. Ондарны оюп эртпээн. Ону база «контр» кижи чолаачызы дээш, тудуп хоругдаваш, 25 чылга шииткеш чорудукан. 8 чылды үзе базып чорда, ону агарткан. Оон соонда нам кежигүнүге ону арттырып каан.

Кажан ачамны тудуп шииткеш, боолап каашканда, авам биле мени авамның честези Саныштай төргелиг аът-биле Кызылдан Барын-Хемчикке көжүрүп аппарган болган. Ол узун орукка хөй-хөй хонуктар иштинде канчаар хилиичектеннип чораш чедип келгенин чугаалай бергенде, авам караанын чажын чодарынга өйлежир чораан.

Саныштай честем бистерни Хөнделеп аксында төреллеринге эккеп каан. «Контрларының» дөргүл-төрели дээнде, чүгле өске кижилер эвес, а чамдык төреллериниз бистен коргар, дедер турган деп, авам чугаалаар. Ону эвээн өзүп келгеш, бодум-даа билир мен. Чамдык төреллериниң аалынга кире бээрге, аартыктаар, оон туржук, өөнден шуут үүнүп чоруптар чораан. «Контр» деп сөстен чон шиитпирлер коргар чораан. Авам мени эдертип алгаш, төреллериниң-даа, өске-даа улустарының аразында канчаар хилиичектеннип чорбаан дээр!

Авам амыдыралынга бергедээш ажылдаар дээрге, ажылга хүлээп албас. МЧАЭ-ге каш-даа катап кирер дээш дилег биллириишкин киирип шаг болган. Авамны үргүлүү хайгааралга тургузуп, өйлеп-өйлеп хынаап, байысаап турган чүве.

Бир мындыг таварылганы черле утпас мен. Харын-даа 1950 чылдар үезинде безин авам-биле Хөнделеп аксынга чурттап турувуста, Бижиктиг-Хая чанында Иштин-Шык деп черже доп-дораан көжер силер деп айтыышкын келген. Ужурдан эртер арга бар эвес. Базала төреллериве дуву-далаш-биле бисти ынаар көжүрүп кааннар. Анаа өлүп чурттап турган бис. Бир эртен-не оттуп кээримге, авам-даа чок мындыг. Тудуп аппарганы ол боор деп бодаан мен. Ам мени тудуп алыр боор дээш, кортканымны канчаар боор. Оон ында шыкта шыргай хараганнар аразынче бурт-ла дээн мен. Анаа хүнү бадыр ыглап, коргуп олура хүнээн болгай мен. Чүгле каракгылай бээрге, ам кээп өөмге чедип келгеш, удуп чыдып алдым. Орта удуп-даа чалаан мен. Даң чырып кээри билек, демги хараганнарымче база караш-ла дээн мен. Өлүп болганда, авам бо кылаштап кел чор. Ыы-сыым-биле халыплаттым. Хөөкүй авамның караа хапыгыр, база-ла ыы-сыызы аажок.

— «Албан черинге» аппаргаш, байысаап турдулар — дээш, ыызын тыртарын кызын, мээн бажым суйбап, чыттап каадты.— Кымга чүү-даа ыыттава — деп кагды.

Черле ынчаш авамның үргүлүү чагыыр чүвези — чүү-даа чугаалава дээр чораан. Оон башка мени база тудуп аппаар. Ынчангаш улус аразынга кирбейн, олардан хоорулчак, кымга чүү-даа чугаалавас чордум. Оон күске чедир ол Иштин-Шыкка чурттап турган, база-ла демги Хөнделеп аксында төреллериве чорупкан бис.

Мени школага өөредип алыр дээш, авам аажок кызып чораан. Улустар бажыңынга чажырып чурттадып, аргадап тургаш, пат боорда 2 классты доостуруп каан. Үшкү класска өөренирин дээш, Кызыл-Мажалыктын интернадынга арай боорда киргеп. Интернат эргелекчизи Салчак Даваа деп башкы мени үргүлүү оон үндүр ойладыр турган. «Чаза бер, моон соңгаар бээр келбе!» дээш мырынай амыраттас. Сөөлүнде суг мени интернаттан шуут үндүр чедип каптар апарган. Ол-ла хевээр школага өөренир дээш чадашкан мен. Төреллериве, чонуус аразынга авам-биле ыыгылмы шак мынчаар-ла чурттап келдим. Ам-даа бажын-балгадым чок. Шагаан-Арыгда ниити чуртталга бажыңында чурттап орар бис ийин.

Тыванын төөгүзүнде болган ол ханнар репрессияларын киржикчилери, ачамны болгаш оон эштерин шаажылаарынга киришкен чамдык бурулуг кижилер ам-даа чурттап чоруур-дур. Олар харындаа магалыг бажын-балгаттыг, улуг пенсиялыг, бүгү-ле эки үүлдерни четтирип чоруурларын солун, сеткүүлдерден бо-ла номчуур-дур мен. А репрессиялардан качыгдааннарның ажы-төлдери, дөргүл-төреллери, бистер, ам-даа амыдыралывыс сегивейн, мынчаарла борастанып чурттап чоруур ужурувус чүл? Ачамны тудуп аппаарда, хавырткан эт-севин, мал-маганының өртээн ам-даа эгидип бербээн.

Ачамны актыг черге «контр» деп нугулдээш, боолап каан. Баштайгы ол бөлүктү 1964 чылда агартып каан болгай. Ынчалза-даа оларны агарткан деп тыва солун, сеткүүлдерге ам-даа чарлап биживээн. «Мени боолаарының мурнунда чаңгыс катап чемгерип каап көрүнер» деп ачам дилеп, чаныып чытканын бир-ле кижи архив документилериндеп тып бижээнин номчаваш, баарым ажыыр. «Хөөкүй ачамны чаңгыс катап чемгерип каан болзумза» деп үргүлүү бодап чоруур мен.

«Контр» деп нугулдеткеш, боолаып каан Кара-Сал Пиринлейниң оглу Кенден мону бижидим.

Кенден САЛЧАК.

ЧАДААНАГА БУГА ДАГЫЫР

Хоорайның удуртукчу даргаларының айда бир катап эрттирер чыыжы — контроль шагын Чадаана хоорай Совединиң даргазы Октябрь Донгак удуртуп чоруткан. Олар ол чыыжынга часка белеткелди, хоорай чаагайжыдылгазын, социал айтырыгларны болгаш өскө-даа чугула ажылдарны чугаалашкан.

Оон-биле чергелештир Май Бирниң байырлалын дөмдетлевезин барымдаалааш, ол хүннерде Чадаана хоорайга Терен-Кежиг бугазының унун аштаар-арыглаар. Ол хоорайның чурттакчыларының картофель, ногаа аймаан тарыырынга ажыктыг. Рынок үезинде бир чугула ажыл дээрзин үнелевишаан, ламалар чалаан, буга дагылгазын чорудар. Ол хүннер байырлал шинчи кирип, аът чарыжы, меге хүрежи болгаш улуг концерт көргүзүү болуп эрткилээр.

Ол чыыш-хуралга коммунал ажыл-агый черинин даргазы Владимир Оолчукай, райкүүскомнун даргазынын оралакчылары Серен-Доржу Ондар, Алдын-оол Монгуш болгаш өскелер-даа саналдарынга хуралдың шиитпирин деткип, хоорай бажындан баткан Терен-Кежиг бугазын дагыыр ажылдың белеткелин дүргеделирин чугаалааннар. Ол ышкаш Чадаана хоорайга оваа дагыырының байырлалын ыяап-ла эрттирерин база планнаан.

Бистиң корр.

ЧУЛА

(Амыдыралдан чугаа)

Үшкү класска турувуста, школавыска чаа орус дыл башкызы чедип келген. Бирден дөрт класска чедир оон башкылаары чангыс аай. Класс журналы ангаа турбаан. Өөренікчилерниң атларын-даа ол билбес.

Ол башкымның ат, фамилиязын, хевир-түрүзүн дөртен ажыг чылдар эрткен-даа болза, утпаан мен ийин. Оны константин Аполлонович Иванов дээр. Ол бистин суурга шериг хептиг, шинельлиг чедип келген. Үргүлчү-ле даалашкан, маннаан чоруур. Бир-ле бодалга алыскан, боданган, дүвүрээн чоруурун даштындан илдек.

Өөредир чүүлдерин шуптузун өөнүг карандаштар-биле чуруп алган келир. Ында чураан чуруктарны көөрге оныа. Адазы өлүнга ном берип турар азы номчуп берип олурар. Үгбазы инек саап турар... дээш оон-даа өске. Ам бодап чоруурумга, дыка-ла оныа чуруур турган башкы.

Чуруктарын ханаларга аскылааш, өөренікчини самбыраже имнеп, кел, дээр. Бир эвес өөренікчи илдик чокка чураан үүлдерни адап, номчуп каар болза, шаннадыг. Константин Аполлонович класска кээрде, сыртык хавында пряник, печенье, конфеталарны суп алган чоруур. Хөнектe чигирлиг, кара шай база белен. Чамдыкта хайындырып каан каша-даа эккээр-ле. Эки харылаан өөренікчи өскелерни адааргадыр, чемненип олурар. Башкывыстын конфета, чигирин чиир дээш кижи бүрүзү кызып турганы чугаажок. 20—30 хире өөренікчиге оон сыртык хавы иштн ажы-чеми кайын четчир боор. Чамдыктарывысты ол бажынынга чемгерип-даа турду ийин.

Ол бажынынга чаасканн чурттап турган. Чангыс демир орунуг, чангыс сандайлыг. Алыс чүртүн-даа, кала даңылдажып чораанын бистен кым-даа айтырбаан. Айтырып, чугаалажып-даа билбес бис, орус дыл билир эвес.

Часкаар! хүн карааа чылып, хар алаңдылап эгелей бергенде башкывыс көзүлбестээн. Башкылар ону аарын турар дээн. Башкывысты пряник, чигири-биле кады сактыберген бис. Бир-ле катап биске аас-кежиктиг хүн болган. Эжик ажыттынган соонда, башкывыс бо кирип келди. Тура халышкан бис. Бистин арынларывыста өөрүшкүну, башкывыска ынаавысты, ону сактып турганывысты ол билип каан ышкаш болду. Оон сагыш-сеткилинин дойлу бергени ийдек.

Кичээл эгелээн. Оон чураан, чуруктарында үүнү чураанын харылап турдувус. Хенертен башкывыс олурган сандайындан чайлып кээп дүшкеш, хол-буду көжүй берген. Думчуундан хан төкту берди. Чаш улус канчаптар боор, алгыржып, ыглажып эгелединис. Улуг удус башкывысты көдүржүп алгаш чоруй барган. Ол олчаан ону көрбээн бис. Кызылче башкывысты алгаш барган.

Чүгле чураан чуруктарын бистин чаш чүректериске арттырып каан кижиге ынакшыл чула оду дег, имиреп арткан. Ол чула от ам-даа өшпээн, өшпес-даа. Эмгежок чүректерде, сагыш-сеткилдерде чырып чоруур.

Белек ООРЖАК.

Шериг кезээнге хынаалда [illegible]ыр генерал кээр дей берген. Хамык чүвени чүлгүр, арыглаар, будуур деп [illegible]аал үнген. Генералды [illegible]эн хөй машина кезектин [illegible]иминин иштинче кирип [illegible]а, будуттунмаан бир ра[illegible]та тыптып келген. Солдат будуктуг хуучун ракета[illegible] бажынче келире каапкан. Генерал хүүн көрүп алгаш, [illegible]ырып-ла үнген:

— Чүү деп чүвел бо!

— Фотоннуг херелдендирчи-дир, аш генерал!

— Билир мен. Чүге бо[illegible]ттунмаан чүвел деп ай[illegible]ырып тур мен!

• • •

Цой бодунуң концертинин [illegible]онунда көрүлде залының [illegible]өзүнде туалетче кире берген. Думаа-халан арага[illegible]ы чүве оон кырынче ки[illegible]ип кээп-тир:

— Па-а, бо чукча база [illegible]ойнуң концертинге келген [illegible]лкажыл!

• • •

20 чылдарның комиссары [illegible]де 90 чылдарның замполитинин аразында ылгал [illegible]л?

Комиссар мынча дээр тур[illegible]ы:

— Мен ышкаш кыл!

Замполит:

— Канчаар чугааладым. [illegible]чаар кыл!

• • •

Сталинни диргизиптерге. [illegible] Политбюро кежигүннери[illegible]ле ужурашкан. Олар эко[illegible]номикада байгал үй-балай, [illegible]йла-даа митингилер, за[illegible]стовкалар, магазиннер ку[illegible]ур, булун санында партия[illegible]ы бактап турар дээннер.

Ол данзазынга таакпызын тип, кыпсып алгаш, таваар чугаалаан:

— Бирээде, дайын байдалын кирер. Ийиде, хамык хартаачыларны боолаар. Үште, Кремльди аккөк кылдыр будуур.

— Иосиф Виссарионович, Кремльди будаан херээ чүл?

Сталин сагыжы ханып хүлүмзүрээн:

— Ынчаарга баштайгы ийи айтырыг талазы-биле маргылдаа турбас ышкажыл!

• • •

Япон кижи ССРЭ-ден чоруур деп турда, самолёт чанынга хөй журналистер айтырыглар салган:

— Бистиинге эн-не таарызынган үүлүүкер чүл?

— Уруглар. Онза-ла уруглар-лыг-дыр силер.

— Өске чүү таарышты?

— Силернин уруглар-нар мырыкай кайгамчыктырлар.

— Ол эки-дир. Өске чүү магаланчыг-дыр?

— Тергиин уруглар-лыг-дыр силер. А чогум хол-биле кылган үүлдериңер шупту багай-дыр.

• • •

Авазы үш харлыг оглун чассыткан:

— Мээн оглум кончуг эр боор, хулиган чүве-дир ол, орустан, тывалап майтанып турда чедер-ле — чангыс борбак даайын шуут дээзин.

Ачазы турган:

— Ооскумнап соксам, авазы, хеймер оглуунуң даайы дээш карааннын чажын амдыгаа дээр ижип чор ышкажыл сен...

• • •

Долу эвес ортумак эртем доозар оглу авазынган айтырган:

— Авай, бистин башкывыс класстың ооларын чүге мынча дээр ирги? Силернин оруулар чангыс — кара мехен — оон ынай кайнаар-даа өөренип, эртем чедип шыдавас силер дээр.

— Мен ол чугааны орта кааа сайгарып аар ийик мен, оглум, башкынар карап көрнүр, кижи ыйнаан.

ШЫГЖАП ААР СЕН

Чайгы хүнүм черим шонуп келири дег,
Сагыш-хөрээм ынчаар чылдып, чырыдыптар,
Амыдырал-чуртталгамның өөрүшкүзү
Алыс ботка үнемчелиг ынакшылым.

Хамык-ла хөй өөрүм-биле каткы-хөглүг,
Хайнышкынныг ажыл кылып чорзумза-даа,
Болган-на чок бодалдарым хөлзедип кээр,
Могаг билбес, мени кагбас ынакшылым.

Оон күжүн ол-ла хевээр дамчыдыптар
Онза, мерген ындыг сөстер тыппас-даа бол,
Ындын чүрээм дүне-хүндүс чиндип тургаш,
Ынакшылым илередип ырлап чор мен...

Канчап билир, айыыл-хайга таварышкаш,
Хайыралыг кызыл тындан чарлы бээрин.
Кажанда-даа катап туруп келбес кылдыр
Кара чернин ханызынга эстип каарын...

Ынчангаштың аъдым бажы хоя берзе,
Ыры-шүлүүм тураскаал бооп чорзун, сарыым.
Ортемчейге найыралдыг хөглеп эрткен,
Экпеленчиг үевисти сактып чор даан...

Төлүн эрттир мени бодап, сагышсырап,
Төөрже халып, ынаар дыка кайгавас сен.
«Удаан» соонда оттур эвес, билир эвес,
Уруг-дарыын өскүссүреп, түретпес сен...

Хайныш хөлзээн сеткилимден күзээр чүвем:
Кадык, шыырак, эки чурттап чоруур силер.
Ынаам сенээ дириг чорааш арттырып каан,
Ырым бо-дур, чүрээн орта шыгжап аар сен.

Салчак САРЫГ-ООЛ.

ИЙИ ШАРЫ

(Басня)

Чашкы шаанда ийи шары
Чаңгыс черге, денге мандып,
Аразында суг-даа акпас,
Алышкы дег өзүп келген.
Кожуп каан чинчилер дег,
Кожа-кожа баскылай бээр,
Өске аалдың шарылары
Өөрлежирге хыйыртай бээр.
Хайлыг чүве, бир-ле катап
Кара элдеп чүве болган:
Ийи шары оңгаар, дескээр
Ийи тарай чарлы берген.
Өле шары шала аскан.
Өдээнче шуут кирбес, коргар,
Өөрүнүн арнынче дорт
Өскезин ам көрбес болган.
Аастыг-дылдыг шарыларның
Аажы-чаны билдинместээн.
Иелдирзи хыйыр-кылчан,
Иштешкеш-даа чадашканнар.
Кадарчызы хавыргаштын,
Каттыштырып чадажып кааш,
Хомудаксап, кээргезе-даа,
Коржаага кээп дужаавыткан.
Эмин эрттир найыралдыг
Эжишкилер ынчаар буураан.
Бистер база шарылар дег,
Билишпейн баргылаар бис.

Лидия ИРГИТ.

ШҮЛҮК КЫДЫРААЖЫНДАН

ЧАНЫП ЧОРДУМ

База катап аалымче чанып чордум.
Багай авам кыраан болду. Ынчалза-даа
Хавырыктыг ишчи холу кошказа-даа,
Хачы, ине, чүскүүн ам-даа салбайн олур.
Амыдырал бергелери шылгаза-даа,
Авам күжүр уян хөөнүн чидирбээн-дир.
Тоол шагда өлгеш дирлип келген ышкаш,
Тоянчы бол, оглу кээрге өөрүүрүн.
Даарта черле чедип келир төлүм бар дээш,
Даарап берген хөйленнинг эргим, чылыын.
Чайгы хүнүү «сиңирип каан» ааржы, чөкпэ.
Чашкы шаамда чигеним дег чаагайын.
Канчаар чурттап чоруурумну айтырбышаан
Хаваам чыттааш, суйбап каарга эргеленчиин
Частырыг чок, мерген ханы утка сиңген
Чагыг-сөзүн дыннаарымга өөредиглиин.
Казапчага мени үдеп үнүп кээрге,
Караандан чаш кылаш дээрге кээргенчиин.
Ыраан тудум бодаарымга, ынак авам
Ында хевээр турар-даа дег, чаныксанчыын.

Сергей ШААЛЫ.

Д Ү В Ү Р Е Л

Чайның айы хүлүмзүрүп чедип кээрге,
Чааскаанзыраан сеткилимнин дойлур чүзүл?
Сагышсырал мунгаралын чүктеп алгаш,
Чалыы шаамның хеми сенде маннап келдим.

Шагда читкен овурунну ак-көк дээрде
Салгын сүрген булуттар-ла чуруй каапты.
Талыгырже холум сунуп, «читпейн көр» дээн
Дажыг хем дег чүрээм үнү четпейн барды.

Чаңгыс чүгле төрээн хемним билген ышкаш,
Шала оожум, шулурткайнып бадып чыдыр.
Сайлык куштар чоогумда самнавышаан,
Сагыжымда дүвүрелди үлешти ийин.

Чечекмаа СААЯ.

СҮҮР-АК

Эртеннин-не кажаала хойну ажыдыптарга, «мак, мак-маак» кылдыр эдип, чем дилеп, эрттинип турар Сүүр-Ак дээр шолалыг, ийи мыйызы тенин дег, сула үнгүлээш, хертеш сынынче чоортур зэгин бады келгилээн, сегелиниң дүгү авамның пажының үүлгүүжү дег, узун чоолбурбай, кажаа иштинден үнерде, кирерде-даа эптешпес боорга, мыйыстарының баштарын чолдайтыр шевергин таарып каан, каш харлыын билбезим молдурга дег, улуг сергелиг мен.

Чеди харлыымга чедир оон кырындан дүшпес, аал чоогунга кодан хойнун кежээжизин кадарып, өрү-куду баткан бараан харап, тейлер бажы дамчып, кежээжи серинде арыг агаар тынып, халдып турарымга, экизин чүү дээр! Ye солчып орайтаанын безин эскербейн баргаш, ачам, авамга каш-даа катап чемелеткеп мен. Кожавыс аалдарның кадарчы оолдар, кыстары адааргазын дээш, Сүүр-Акты мунупкаш, хая-дашка чаңгыландыр мынчаар ырлап, халдып турганымны ам-даа сактып чоруур-дур мен.

Сергем чоруу ылгын болгаш,
Сеткилимге таарышкан,
Хойлар оттаар
кожагарлар
Кожаландыр чыырлып-ла
кээр...

Чаңгыс неден төрүттүнген алды оолдун, чеди кыстын хеймери мен. Ынчангаш угбаларым, честелерим мени чассыдар. Хемчик арыы кирип агаарлап, селгүүстээрде безин эдертип алырлар.

Менден ийи хар улуг акым Даваакай молдурганын думчуун шиштээш, бурундукту баглап, богбаның бажын түгеннээш, дынын тутсуп-даа бээрге, ала-чайгаар мунар хөөнүм чок эдептиг төл боор мен. «Хөөкүй Сүүр-Актын оргазы чайын, кыынын-даа чуду-кара кижиниң ажылчын аъды дег, кергенчиг мал-дыр бо, көрем, оглум. Улуг апарган кижи сергеи муна бербе, оргазы сына бээр» —деп, авам, ачам чагып сүмелеп турар апарганнар.

Сүүр-Актын чоруунун чымчаа магалыг-ла! Ындыг чыраа-саяк аът кайда боор... Кайнаар-даа баар дизимзе, бодумнуң турам билир, кчрүнга олура каапкаш, ийи мыйызының бирээзинин бажындан туткаш, бодумче чыыра тырта каапторымга, ол талазынче маннап ынай боор. амыр-ла! Сергемнин чоруунга чанчыкканым ындыг ийикпе, таңды тос кожуунга болуп эрткилээн чыраа-саяк, чүгүрүк аъттарның чарыштарынга удаа-даа эрткилээн улуг-биче шавыдарларны мунгаш, бурунгаар дап бээримге чоруунун кадзын канчаар ону, дөрт өрген-биле доң черни сиртиледир үстүрүп чораан ышкаш сагындырар, карактарым оттары кызаннаар, ала-чайгаар-ла кылыым хайныр, күйга-бажым чымыртканып, эдим, ханым изип, хайныр кээр... Аъттанырда бедик, дужерде халалыын бодап келгеш, «аа, хупурай бер, Сүүр-Актын чартыынга-даа четпес-тир сен» дээш дуже халаашы, чедер дээн черимче чалаг салып бериксэм кээр.

Ачам, авамны чингедип, каш хой, өшкүвүсту каларарынче мени хандыкшыдарынга Сүүр-Ак улуг салдарлыг болган. Аалдан ажыт киргеш, Сүүр-Акты муна кааптарымга, эртенги одарже шуушкан хойнун соонче саяктай аарак челип ыңай боор, чоруунун чымчаа авамның шидиир кавайынга мени чайгап өстүргени сагындырар, өөйлеп, ырлап, чайгап, чассыдын орары карактарымга чуруттунуп, авамның тааланчыг хоюг үнү кулактарымга дыннаалып кээр...

Ааткыышта чассыгбайым,
Аваң сени чайгап ор мен.
Удуп чыда улаарава,
Үйгүн ханып дыштан,
оглум.
Өпей, өпей, чассыгбайым,
Өөүп орар хеймер оглум.

Кижи бичин шааның ужуралдарын канчап уттур боор, ам-даа төөгүп оруксаам кээр. Аътты мунарда, чүген, шарыны мунарда, бурундук херекле болгай, «дезиг аъттыг кижи далаш чоруккa тавазышканда, чадаг салып органы дээре» деп тыва улустун чугаазы ханы уткалыг, үндезин дөстүг. Сүүр-Акты мунарымда амыр-ла! Дөлем черге туруп алгаш, «Сүүр-Ак, Сүүр-Ак!» деп, мээн кижи, арнын көргеним, адын танывазым аныяк оод чедип келгеннер, Аалчылар авам, ачамның мурнунга бөргүн уштуп, аянныг мендилежип, чолуккан соонда, чоок-кавының улузун чыгаш, ужатөштү делгеп салган, арагадарызын сөңнеп, дашканы көдүрүп эгелээнер...

Аалчы акым мени бодунче ээлдирип, ойнадып хөгледиринге чалгааравас кижи болган. Сыын мыйызы молдуруктуг часпас адар ча, согунум, хулбус мойнаа сыдымчыгажымны орун аадандан уштуп, даштын өдекте молдурга, богбалар шалбалап ойнаар дээш, аалчы акым-биле белеткени бердивис. Эремаа угбам эскерип кааш, мени бодунче имнеп аппаргаш: «Бистиң төреливис эвес, өске оол-дур, теннээнни кайгай бээр, үеңдаян сөстер чулчурба. Өгде бичин дуйман аргала» деп сымыранды. Чүнүн-даа ужурун билбээн кижи авам, ачамның дем чаа аалчыларбиле төрелдежип, эдержир, болур-чогуур деп сөстерин утбам-биле аалчы оолга чугаалапканымны болдум безин эскербейн барган мен. Чанымга турган улузум каттыржы бээрге, арнын изиш даан. Угбамның эргези мендеп улуг, үнү бедик, чудуруу сатам, бодунуң талазынче мени албадап чорудупту.

— Эремаа угбаның душтуу бичин честен ол-дур, таныжып аллың бе, оглум? — деп, ачам мени чанынче кый деп аппаргаш, айтырды.

— Ийе, таныжып алдыыс, ачай — деп эзирик кижиниң хеңнун чазадым. «Эр-хей!» —дээш, дүүн чаала хола паш дег килчейти чүлүдүп алган бажымга изиндеди тынып келгеш, ачам мени чыттап кагды.

«Алыр, ачамның ол чүү дээри ол?» деп боданып оргаш, Эремаа угбамның чаңгыс курска кады өөреним турган эжи, чайын аалыыска үш-дөрт катап келген мал эмчизи Борбак-оол дээр акым бо-дур деп сактып келдим.

Өгден үне чүгүрүп келиримге, Эремаа кажаа чанында ниек саттан, Борбак-оол быраа тыртып, дузалашкан тур. Хуунда суттун саарылган даажыга үдеттиргеш, аразында изиг түлүк хөөрешкен ийи душтук мээн өгдеп үнүп келгеш, дынаалап турарымны эскербедилер. Борбак-оол: «Чурукумнуң Сүүр-Ак деп сергелиниң кужу арган, оргазы чаар, дөстүнмес эр ам-даа мунмушаан-дыр аа?» —деп угбамдан айтыра каапты.

«Сергем мунма, оргазы сына бээр», «Честен ол-дур, таныжып ал» деп ачамның чагыгларын сактып келгеш: —«Бичин честей, чараш честей, моон соонда Сүүр-Акты чүнмас мен!» —деп алгырбышаан уткуй чүгүрүптүм. Честем мени куспактапкан.

Оон бээр оч-он чылдар өөткен, бажым дүгү кегерген, башкы дижим күрзүйган... Чашкы шаамның ужуралдары сагыжымдан ыравас, карактарымга чуруттунуп көстүп, кулактарымга чаңгыланып дыңналып кээр:

Элик кежин доженнипкен
ачам ашак
Өөткен шагны эргий-бодап,
игилдеп ор.
Чаткыыштап каан
кавайынган оглу мени
Чазып алгаш, авам күжүр
[illegible] ор.

Аракчаа ОНДАР.

БИЧИИН ХӨГЖҮМЧҮ

СОНУУРГАКТАРГА

ЧУРУНГУ ШАГНЫҢ ШАКТАРЫ

Германияның Федеративтиг Республиказының Вупперталь хоорайында төөгү музейи бар. Ынчангаш шаандакы шагның шактарын ында кадагалап турар. Эн бурунгу шак — элезинбиле ажылдаар механизмниг шак. Бистин үеге чедир 14 чүс чылла Египеттиг хаанны III Аменхотеп ону эдилеп чораан.

ЧАРАШ ХҮРЭЭ

Лаостың найысылалы Вьентьян хоорайның чоогунда кедергей чараш хүрээ бар. Ону Тат Луанг деп адаан. Эрткен чүс чылдарның ортан үезинде хүрээни дерип туткан. Будда (Богда) бурганның «бажының дүгүнүн» бир хылын кадагалаарыбиле чараш хүрээни туткан турган. Ынчалзажок Будда бурганның «бажының дүгүнден» алган хыл чиле берген деп, медээ дыңналган соолунде, хүрээни ол шаанда ажыктайн баргаш чыдыр.

ДЕЛЕГЕЙДЕ ЭН ДҮРГЕН

Италияның хоорайлар кудумчуларынга 110 километр, хазаглыг узун оруктарга 140 километр чедир дүрген чоруурун чүрттүн орук шимчээжиниинин дүрүмү чөпшээрел турар. Ынчангаш автомашинага делегейде эн дүрген, чоруур кижилер — итали хамаатылар. Оларның дараазында — Германияның, Австрияның, Швейцарияның болгаш Францияның чүрттакчылары — оларга бир шакта 139 километр чедир чоруурун билиирээн.

ЫРЛААР САВА

Германияның Мюнхен хоорайының пиво пжер черлериниде эдептиг кружка савалар көстүп келген: пиво куткан кружканы стол кырынзаа алгаш, ижер дээш көдүрерге. Бөварияның улустун мыйыының аялгалары дыңналы бээр. Пивону ишкеш, стол кырынга дедир салып каарга, хогжүм аялгазы ыыр бээр.

«ДУРАККА ТУТТУНГАН ЕНОТ»

Енот — кара-сарыг оонуп, үреглиг кептиг, бичеек тирде амытан. Американың [illegible] ортан [illegible] Перунун найысылалы Лима хоорайының парктарында «Енот» деп шолалыг оор, хөрээжен улус дээрбедээр херектен кижи чоруп турган. Оон ёзулуг ады, фамилиязы — Антонио Гизерта. Чоокта чаа бир паркка сандай кырына олурган аныяк хөрээжен кижиниң чаныңа Гизерта чедип келген. Шак орайтаан, долгандыр кым-даа чок. Хөрээжек кижиниң сумказын, ядыкхевин дээрбедеп алыр дээш А. Гизерта карманындан улуг бижек уштуп эккелген. Халдакчыга улуг демги хөрээжен ийи арганы ажыглаан: оң холу-биле дээрбечиниң бижектиг холун, солагай холу-биле оон боостаазын кедергей дүрген сегирип алгаш, ону хүреш аргазыбиле доңгайтыр дужүрген, хулуг кылып тускай демир херексед халдаачыны ийи холунга доваан шак дээн. Полициянын хөрээжен сергантызы Айра Ботсуэлл айыылыг херектенин шак ынчаар туткан. Полициянын лейтенантызы офицер зуваалды Айрага ийи-ле хонгуунга тыныскан болгаш [illegible] шагнальнга кирген.

МУРНУУ ЧҮКТЕН КЕЛГЕН «ААЛЧЫ»

Данияның соңгу девискээринде Ян-Майен ортулуктун чүрттакчызы Улаф Киндесс бажынына бо чылдын март эгезинде удуп чыдырда, чылыг кажаада загаалары алгыржы берген. Чылан хевирлиг маңгыс кажааже чүткүп турган. Улаф Киндесс демги амытанны соп каан, оон узуну 25,6 сантиметр, өөк дургаар хой буттарлыг болган. Бразилияның, Чилиниң, Колумбияның, Венесуэланың эзимнеринде, Тринидад, Ямайка ортулуктарда турар ындыг диириг амытаннарның бирээзи бомбурзектин соңгу девискээринге канчап чедип келгенин эртемденнер тодаргайлап чадаан. Сколопендра деп ол диириг амытан чылан ышкаш хорааныг, ораа ыыткан кижи өлүп болур.

(ПАРЛАЛГАДАН).

Александр Кодууевич ЧАМЫЯН

1992 чылдың март 19-тун хүнү бистиң Тес-Хем районнун иштики херектер килдизиниң ажылдакчыларынга база районнуң чурттакчыларынга улуг чидириглиг эн-не берге, кара хүн болган.

Ол хүн 16 шак үеэзинде милицияга дыннадыышкын кирген соонда, дежурныйның дузалакчызы Александр Кодууевич Чамыян хүлээлгезин күүседип чоруткаш, дерзин, кара сагыштыг өлүрүкчүнүн холундан амы-тынындан чарылган.

Бистиң эжизис А. К. Чамыян 1964 чылдың июнь 20-де Тес-Хем районунуң Берт-Даг суурга төрүттүнген.

Совет Армияның хүрээдекинге ыдыктыг хүлээлгезин төлептиг күүседкен соонда, Свердловскиниң юридиктиг институдунче өөренип кирген. Өг-бүле байдалы-биле оон чедип келгеш, Тес-Хем районнуң ИХК-ге ажылдап эгелээн.

Ажылдап келген үеэзинде эш-өөрү-биле эптиг-найыралдыг, даанган ажылынга кызымак, чонунга хүндүткелдиг чораан.

Бистиң ажылгыр, биче сеткилдиг, хүндүлээчел, кижизиг аажы-чаныг эжизис А. К. Чамыянның дугайында чырыткылыг тураскаал бистин чүректеривиске кезээде артар. Оон күзеп чораан күзелдерин бистер, эш-өөрү, эчизиннге чечирерин даңгыраглап тур бис.

ӨӨЛҮК ЭШТЕРИ.

УЖУРАЖЫЫШКЫНЫҢ СОҢГААРЛАТКАН

«Азия-инвест» деп Азия инвестиция компаниялының удуртукчулары-биле март 23-те болур деп чарлаан ужуражыышкын чамдык чылдагааннарның хараазыбиле соңгаарлаттынган.

Ужуражыышкынның тодаргай хүнүнүн дугайында солуннарга дараазында дыңнадыр.

КИНО

МАРТ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «За последней чертой» 9.10, 11.10, 13.20, 18.20, **«Царь Иван Грозный»** (2 серилдыг) 15.30. **Видеозал: «Американский ниндзя»** (бирги кезээ) 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 17.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Гита из Ситапура» (2 серилдыг) 12.40, 15.20, 18.00 шактарда.

МАРТ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «За последней чертой» 9.10, 11.10, 13.20, 18.20, **«Царь Иван Грозный»** (2 серилдыг) 15.30. **Видеозал: «Американский ниндзя»** (2-ги кезээ) 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 17.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ночевала тучка золотая» 11.00, **«Гита из Ситапура»** (2 серилдыг) 12.40, 15.20, 18.00 шактарда.

МАРТ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Виват, гардемарины!» (2 серилдыг) 9.30, 15.10, **«Океан»** (Индия, 2 серилдыг) 12.20, 18.00. **Видеозал: «Американский ниндзя»** (2-ги кезээ) 9.50, 11.40, 13.40, 15.40, 17.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Гита из Ситапура» (2 серилдыг) 12.40, 15.20, 18.00 шактарда.

Тес-Хем райкүүскомунуң иштики херектер килдизиниң дежурный-милиционери

Александр Кодууевич ЧАМЫЯН

1992 чылдың март 19-та 28 харлап бар чораан назынында албан-хүлээлгезин күүседип турган үеэзинде олгенинин дугайында Тыва Республиканы Иштики херектер министерствозу, Тес-Хем райкүүскомунуң иштики херектер килдизин ынчаалыышаан, оон тереллериге болгаш чоок кижилериге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Дээдл Совединиң Министрлер Чавулели, «Шын» солуннуң редакция коллективи.

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

Редакцияның телефоннары:
□ Редактор — 3-43-34;
□ Хүлээп алыр чер — 3-34-26;
□ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
□ харыысалгалын секретарь 3-34-92;
□ оралакчызы — 3-45-9[illegible]
КИЛДИСТЕР:
□ үлетүүр — 3-34-49; 3-36-73
□ кедээ ажыл-агый — 3-41-16
□ культура болгаш улус өөреним[illegible] 3-39-15
□ ийитилел политиктиг — 3-34-98
□ улус депутаттар Советтериниң 3-34-57
□ медээлер болгаш спорт 3-41-[illegible]
□ очулта — 3-34-[illegible] 3-34-9[illegible]
□ чаваа — 3-34-[illegible]
□ корректоолар — 3-36-82;
□ ундурукчулер — 2-27-41
□ солун келбейн баргаанда — 2-32-75
□ бухгалтерия — 3-37-11

АГАР САНЫ: «Тыва сонбанк № 363305».

Тыва Республиканың Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном салыының херектериниң талазынче күруне комитетиниң типографиязы. Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 29295 экз. Чагыг № 56.